

in Situ
Archaeologica
vol.19

in Situ Archaeologica

© Göteborgs universitet 2026
ISSN 2002-7656

www.insituarchaeologica.com

Artiklar i in Situ granskas av anonyma referenter i redaktionskommittén.

Ansvarig utgivare

Kristian Kristiansen

ansvarig@insituarchaeologica.com

Redaktörer

Håkan Petersson

Tony Axelsson

redaktion@insituarchaeologica.com

Teknisk redaktör och grafisk form

Lisa K Larsson

Engelsk språkgranskning

Judith Crawford

Finansiärer

Bohusläns museum, Göteborgs universitet, Kulturmiljö Halland,
Statens Historiska Museer Arkeologerna

in Situ

Archaeologica

in Situ vol.19
Sid 37–72
www.insituarchaeologica.com
© Göteborgs universitet 2026
ISSN 2000-4044

Annika Östlund
Kulturlandskapet
annika.ostlund@kulturland.se
DOI: 10.58323/insi.v19.16129

Stensättningar som monument

I ett landskapsperspektiv

Stone settings can be difficult to understand if they are only seen as graves. For example, it is common that stone settings lack cremated bones. In this article, an attempt has been made to look at the larger landscape through GIS studies. As a complement, a landscape history has been sketched out. The stone settings in the analysis have been part of a broader social context, where they have probably expressed the use of resources. The long period of use shows the importance and depth of the knowledge of the landscape. The author believes that GIS analysis is a good way of achieving a greater understanding of the stone setting as a category. The author also argues that it is important not to limit the interpretation of the stone setting to only, or always, being a grave; the stone setting has most likely represented more than that.

Bakgrund

Föreliggande artikel är en del i rapporteringen av undersökningarna av stensättningar vid Säm 4855, som utfördes 2020 (fornlämningarna L1959:4855, L2019:5339 och L2019:5360, Wigert 2021), där resultaten jämförs med två andra platser i Bohuslän som undersöktes 2018 och 2022, L1969:2370 respektive L1959:501, här benämnda som Herrestad 210 och Flig 501 (Östlund 2020, Östlund och Swedberg 2023) (figur 1).

Stensättningar kommer i en mångfald former, och kan ligga i olika typer av landskapsutsnitt. Målsättningen med artikeln är att belysa flacka stensättningar, placerade i bergig terräng, utan självklar koppling till något boplatsläge. Studien består av två delar. Dels av en GIS-baserad landskapsanalys, dels av en mer resonerande del baserad på litteraturstudier och den genomförda GIS-analysen. Målet med artikeln är att skissera landskapsutnyttjandet, med stensättningarna i fokus. Detta för att undersöka möjligheterna till tänkbara rörelsestråk i landskapet som möjlig ingång till mer detaljerade diskussioner kring hur man valt att använda landskapet och varför man placerat stensättningarna på de ställen man gjort (Östlund 2020:32).

Frågeställningar

Artikeln har som centrala frågeställningar att studera om det med hjälp av GIS-analyser går att förstå varför stensättningarna ligger där de ligger. Var finns boplatserna? Hur har landskapet i övrigt använts? Var kan odlingar och betesmarker ha funnits?

En andra problemställning hänger delvis ihop med den första, och rör synbarhet och monumentalitet. De stensättningar som diskuteras verkar vara raka motsatsen till ett visuellt yttre kommunikativt fenomen. De kontrasterar mot exempelvis de många rösen som finns i samma typ av landskapsavsnitt, där rösen är synliga på långt håll. När konstruktionerna är så lågmälda som dessa stensättningar är, hur kan det tolkas? Räcker det att berget/platsen syns? Eller är den interna kunskapen viktigare, det vill säga är det oväsentligt att kommunicera med utomstående?

En tredje problemställning som diskuteras rör användning över tid. Medan Herrestad 210 utgjordes av en ensamliggande stensättning – av dateringarna och undersökningsiakttagelserna att döma använd endast vid ett tillfälle – är dateringarna från Säm 4855 spridda över mer än 2000 år, från cirka 1700 f. Kr till cirka 400 e. Kr. Hur kan en så pass lång användningstid vara möjlig? Det rör sig alltså om flacka och oansenliga lämningar i, vad det verkar, otillgänglig terräng. Kan det vara så att detta är en särskild plats rent topografiskt? Det vill säga, hade platsen alla de förutsättningar som behövdes vid flera olika tillfällen under lång tid? Eller syntes de tidigare anläggningarna och kändes igen efter flera hundra år?

Figur 1. Kartan visar läget för de tre lokaler som behandlas i texten. Framställd av data från QGIS och Lantmäteriet.

Figure 1. The locations of the three sites discussed in the text are marked on the map. Map data from QGIS and Lantmäteriet.

Eller kan det vara så att det har funnits en levande tradition, ett kollektivt minne som vårdats över lång tid, där kunskapen om platsen traderats?

En fjärde och sista problemställning som tas upp handlar om generaliserbarhet, att tillämpa platsspecifik kunskap på andra platser. Varje plats är i många avseenden unik. Kan de likheter och skillnader som finns mellan de olika lokalerna leda fram till några slutsatser som kan vara applicerbara även på andra lokaler och landskapsavsnitt, det vill säga; går det att identifiera generella drag?

Om begreppen stensättningar respektive landskap.

Vad är en stensättning? Enligt den så kallade lämningstypslistan är stensättningen en "förhistorisk gravanläggning med flack eller svagt välvd profil" (Riksantikvarieämbetet 2021). Den dagliga betydelsen av grav är 'sista vilorum', en plats där mänskliga kvarlevor fått sin avsiktliga och slutliga placering, och där huvudsyftet varit just deponering av kvarlevorna. Det är dock möjligt att stensättningar, eller i varje fall vissa typer av stensättningar, snarare representerar något mer, eller något annat. På samma sätt kan man diskutera vad är ett landskap, och vad innebär det att "sätta stensättningar i ett landskapsperspektiv"? Enkelt uttryckt handlar det om att inte se lämningarna som isolerade objekt, utan som ingående i en större rumslig och temporal helhet.

Gravar har, vid sidan av sina rent praktiska syften också sociala, psykologiska, religiösa och politiska sådana. Brukandet av gravar som mer än en personlig hågkomst diskuteras av bland andra Nyqvist (Nyqvist 2001). Gravanläggningar kan till exempel ses politiskt, som en form av maktspråk som kommunicerar historiens tyngd till de levande.

Stensättningen som lämningsskategori omfattar också en stor mångfald av uttryck. Stensättningar kan ha olika form, och vara uppbyggda på olika vis. Förutom mer regelbundna geometriska former kan de också vara oregelbundna. I Väst-sverige, framför allt i Göteborgstrakten, finns stenpackade bergsskrevor, en form av oregelbunden stensättning. Gränserna mellan formerna kan vara flytande. Även avseende storlek, liksom placering i landskapet, är variationerna påtagliga. De kan ligga enskilt och avsides, i grupper eller på gravfält, ofta ihop med andra gravtyper. Ibland omges de av stensträngar och andra svårtolkade strukturer. Lämningstypen har också en stor kronologisk spridning, och används från bronsålder till yngre järnålder, vilket exemplet från Säm visar.

Stensättningar kan innehålla brända människoben, men de kan också helt sakna begravningsrester. I vissa fall saknas kremerade ben i stensättningarna, men finns utanför de strukturer som definierats som gravar, i andra kontexter inom gravfältet (Häringe Frisberg 2005). De här iakttagelserna har lett till diskussioner kring vad de här lämningarna – som arkeologen tolkar som gravmonument – egentligen representerar. Många av dessa anläggningar har aldrig innehållit en fysisk

begravning; vad representerar de i så fall? Frågan har diskuterats (se exempelvis Häringe Frisberg 2005, Lindqvist och Toreld 2010, Munkenberg 2004, Östlund 2013). De vanligaste tolkningarna när "gravar" saknar synliga begravningsrester har varit att de är kenotafer, det vill säga gravar där själva kroppen inte funnits att tillgå vid anläggandet, eller skelettbegravningar där alla skelettdelar förmulnat (Lindqvist och Toreld 2010:262 och däri anförd litteratur). En annan tolkning är att vissa anläggningar – främst stensättningar och rösen – kan utgöras av vad som i fornnordisk litteratur kallas "harg", det vill säga en kult- eller offerplats snarare än ett egentligt gravmonument (till exempel Lindqvist och Toreld 2010:263, Lönn 2015, Munkenberg 2004). I äldre kristna lagtexter nämns de platser där man inte längre får offra, det vill säga vi kan anta att man gjort så tidigare: förutom vid ovan nämnda "harg" till exempel även vid gravhögar, i lundar, i källor och vid stenar (Brink 2013:39, Fabech och Näsman 2013:66).

I de fall det finns ben utgör mängden sällan den förväntade om en hel människa gravlagts. Den sammanlagda benmängden i Herrestad 210 uppgick exempelvis till 8,6 gram, och i de tre bengömmorna inom Säm 4855 fanns sammanlagt 227 gram ben; notera att det rör sig om vuxna individer. De fullständigt kremerade benresterna efter en vuxen individ bör väga runt 1 till 1,5 kg. I det fall bevaringsförhållanden eller utgrävnings- och analysmetodik inte kan svara för hela bortfallet, får förklaringar sökas på annat håll. Eventuellt har benmaterialet delats upp, för att sedan hanteras på olika sätt (Lindqvist och Toreld 2010:262 och däri anförd litteratur). Etnografiska uppteckningar från olika delar av världen är ett referensbibliotek över tänkbara alternativ: Om-kremering, varvid benmaterialet blir mjukare och ömtåligare, och ombegravning; deponering i flera olika strukturer och sammanhang, inklusive bostadshus och vattendrag; rituell förtäring; användning av det kremerade benmaterialet, exempelvis keramiktillverkning – för att nämna några.

Ett vad det verkar rimligt sätt att greppa kring dessa omständigheter, är att tolka anläggningarna som monument över de döda, men att deponering av ben inte var centralt – anläggningarna är inte gravar, utan platser för ritualer (Rødsrud 2020 och däri anförd litteratur).

Det är alltså rimligt att se stensättningen som en del i en vidare praktik, som har haft större utsträckning i så väl rummet som i tiden. Vi kan exempelvis tänka oss att kremeringsrester från en person har placerats eller kommit till användning på flera olika platser, eller att vissa stensättningar konstruerats helt utan syfte att rymma begravningsrester. Det är också troligt att praktikerna har förändrats över tid.

"Landskap" har emellertid diskuterats och definierats flitigt (se till exempel Brink 2013, Knapp och Ashmore 1999, Munn 2003 (2004), och däri anförd litteratur). "Landskap" kan sägas skilja sig från "miljö" genom att "landskapet" skapas i interaktionen mellan människa och miljö; med begreppet "landskap" avses då

inte bara våra omgivningar, utan också vårt sätt att se på och förhålla oss till det vi har omkring oss. Landskapet är inte natur eller kultur, utan båda samtidigt. När människor rör sig i och använder ett landskap, kommer även de "naturliga" aspekterna att bli "kulturella", eftersom vi namnger, lägger in betydelser, använder oss av och manipulerar omgivningarna.

Det är också relevant att se landskapet som process: landskapet är inte statiskt. Dessutom påverkar människan och landskapet varandra ömsesidigt (se till exempel Karlenby 2011:17ff, Knapp och Ashmore 1999, och däri anförd litteratur). "Landskapet" är alltså inte en passiv fond, utan är full av mening. Människan rör sig i landskapet och agerar där. Hon känner sig hemma där, och har sin identitet, sina kunskaper och minnen kopplade till landskapet. Minnet tillåter kontinuitet och återanvändning. Olika individer kommer att ha olika uppfattningar, vilket kanske leder till förändringar (Knapp och Ashmore 1999:14), av miljön eller synen på den.

Historik och metodiska förutsättningar

Syftet med GIS-analysen är att försöka få ett större helhetsgrepp kring omlandet runt de respektive stensättningarna. GIS-analysen utgår från jordart, topografi och förhistoriska vattennivåer. Kring var och en av de tre platserna har ett kvadratisk område på 1 x 1 mil analyserats. Detta tillvägagångssätt valdes framför att försöka avgränsa områdena på mer topografiska grunder, då det befarades att detta i så fall skulle styras av förutfattade meningar om vilket område som var relevant. Med alla slags försök till avgränsningar följer problem, till exempel finns det ofta något intressant på andra sidan gränsen, men detta är nu vad vi har att utgå ifrån.

För en analys av hur de nu aktuella landskapsavsnitten förändrats över tid togs hänsyn till havsnivåförändringarna. Vad gäller dateringarna av de tre platserna finns stora skillnader (figur 2). Från Säm 4855 finns flera dateringar, vilka spänner från äldre bronsålder till romersk järnålder. Stensättningen Herrestad 210 verkar istället ha använts endast en gång, under förromersk järnålder. Stensättningarna och strukturerna på Flig 501 har dessvärre inte varit möjliga att datera vare sig naturvetenskapligt eller typologiskt. Antalet strukturer och de många omkonstruktionerna av anläggningarna som kunde identifieras, pekar dock att nyttjandet varit utdraget över tid. Utifrån detta har jag resonerat mig fram till ett troligt tidsspann.

Allt detta innebär att nedslagen i tid, och antalet nedslag, blir olika för de olika platserna. För Säm 4855 har jag valt 1600 f. Kr, 400 f. Kr samt 500 e. Kr, vilket innebär femton, nio respektive fem meter över dagens havsnivå (Berntsson 2006, Påsse 2001). Dessa årtal motsvarar ungefär de tre mer säkra dateringarna från platsen där övriga dateringar fördelar sig mellan dessa, samt ligger med cirka 1 000 år emellan. För Herrestad 210 gäller 300 f. Kr, vilket innebär åtta meter över

Hemvist+G14A1:G13G 4A1:G15A1:G12AA1:G 15	Trädslag (Vedlab)	CEDAD-nr	Radio- carbon Age (BP)	$\Delta 13C$ (‰)	68.2% probability	95.4% probability
Säm 4855 – L1959:4855						
Lager 32	Tall *)	LTL20339A	3369 ± 45	-29,1 ± 0,5	1764-1528 f.Kr.	1736-1714 f.Kr. (11,7%) 1695-1615 f.Kr. (56,5%)
Lager 20	Björk *)	LTL20338A	1651 ± 45	-26,5 ± 0,4	257-284 e.Kr. (5,2%) 321-537 e.Kr. (90,2%)	335-429 e.Kr. (61,4%) 495-508 e.Kr. (4,6%) 520-527 e.Kr. (2,2%)
Säm 4855 – enl rapporten L1959:4855, men skulle kunna vara en fjärde stensättning						
Lager 19	Tall *)	LTL20336A	2324 ± 45	-23,4 ± 0,4	537-350 f.Kr. (79,5%) 300-209 f.Kr. (15,9%)	473-460 f.Kr. (3%) 454-444 f.Kr. (2,4%) 430-357 f.Kr. (57,5%) 276-258 f.Kr. (5,3%)
Lager 24	Björk *) Tall	LTL20337A	2318 ± 45	-27,7 ± 0,3	515-349 f.Kr. (74,2%) 311-208 f.Kr. (21,2%)	414-356 f.Kr. (56%) 283-254 f.Kr. (9,5%) 245-235 f.Kr. (2,6%)
Säm 4855 – L2019:5359						
Lager 7	Tall *)	LTL20335A	2575 ± 45	-26,3 ± 0,6	826-729 f.Kr. (57,4%) 691-658 f.Kr. (9,2%) 651-542 f.Kr. (28,8%)	809-750 f.Kr. (50,4%) 682-668 f.Kr. (6,1%) 636-625 f.Kr. (3,2%) 614-591 f.Kr. (8,6%)
Säm 4855 – L2019:5360						
Lager 10	EK Tall *)	LTL20334A	3086 ± 45	-20,4 ± 0,5	1436-1225 f.Kr.	1411-1368 f.Kr. (26%) 1361-1293 f.Kr. (42,2%)
Herrestad 210 – L1969:2370						
Centralt i stensättningen	Tall *)	LTL161651A	2302 ± 35	-25,9 ± 0,6	405BC (68,2%) 360BC	410BC (72,2%) 305BC 300BC (23,2%) 210BC
I kantkedjan, under sten	Tall *)	LTL19058A	2214 ± 40	-15,0 ± 0,5	360BC (7,3%) 346BC 320BC (60,9%) 205BC	385BC (95,4%) 185BC
Innanför kantkedjan, under stenar ihop m br ben	Björk Apel / Hagtorn) Tall	LTL19057A	2186 ± 40	-19,0 ± 0,5	356BC (42,0%) 282BC 255BC (4,0%) 245BC 235BC (22,2%) 193BC	376BC (93,8%) 159BC 131BC (1,6%) 117BC
Flig 501 – L1959:501						
-	-	-	-	-	-	-
*) Daterat prov.						

Figur 2. Sammanställning av dateringarna från de tre undersökta lokalerna.

Figure 2. List of dates from the three excavated sites.

nuvarande havsnivå (Miller och Robertsson 1988). För Flig 501 föll valet på 1000 f. Kr samt vår tideräknings början, vilket innebär tolv respektive åtta meter över dagens havsnivå (Berntsson 2006, Påsse 2001). Detta val baseras dels på att yngre bronsålder eller förromersk järnålder tycks kunna vara en rimlig bedömning av åldern på stenpackningarna och stensättningar inom ytan, dels på erfarenheten från Säm 4855 att brukningstiden kan vara väldigt lång. Genom att lägga 1 000 år

mellan de två nedslagen uppskattade jag att en intressant förändring i landskapet skulle kunna ha skett.

Jag förutsätter även i analysen att lättare och sandigare partier varit intressanta för tidigt jordbruk, och att lerjord och svämzoner huvudsakligen utgjort lämplig betesmark. För att få en uppfattning om hur olika landskapsavsnitt använts, har ett urval lämningskategorier från fornlämningsregistret lagts till. Dessa utgörs av by-/gårdstomter, stensättningar, högar, rösen, gravfält och fornborgar. Ett annat urval hade kunnat göras, exempelvis fyndplatser, som i Algotsson och Swedberg (1997) ingår som en av grunderna för att identifiera bosättningskomplex. Jag har valt att bortse från fyndplatserna, dels för att begränsa materialet, dels på grund av tidsbrist. På försök lades fossil åkermark, färdvägar och stenkretsar in i analysen, men detta ledde inte till att bilden förtydligades. Inte heller boplatser ingår i analysen, då det bedömdes som alltför tidskrävande att försöka skilja ut boplatser från relevanta tidsavsnitt, om ens möjligt. Istället har resultaten av GIS-analysen i viss mån stämts av mot ett urval av undersökningsresultat i ett andra skede, för att stödja upp tolkningen. Det går att invända mot användningen av historiska by-/gårdstomter i analysen. Platserna de ligger på var sannolikt inte aktuella under en stor del av de här behandlade perioderna. I analogi med Vikstens domänbegrepp, se nedan, kan vi dock tänka oss ett större område inom vilken gården existerat, och inte en bestämd punkt i landskapet.

Om landskapets förändring

Ur ett arkeologiskt och antropologiskt perspektiv är underlaget mellan de tre delområdena som analyseras varierande med ett fokus kring vad som gjorts i den mellersta delen, kring Tanums världsarv eller snarare Tanumslätten och området kring Säm 4855. Tanumslätten har tidigare behandlats i flera sammanhang (Swedberg och Östlund 2016, Algotsson och Swedberg 1997, Lindholm 1997, Svedhage 1997, Brink 1998, Nyqvist 2001:138ff). Därutöver finns ett stort antal andra arkeologiska rapporter av undersökningar i området, både inom och utanför själva världsarvsområdet. Det landskapsavsnittet är alltså relativt väl undersökt och diskuterat, vilket inte kan sägas vara fallet för det mer nordliga delarna i området kring Flig 501 i Fjällbacka. Ett fåtal mindre undersökningar har gjorts i anslutning till Fjällbacka, men förutom rapporten Bronsålderns bosättningsmönster (Algotsson och Swedberg 1997) har inga försök till synteser gjorts. Vad gäller området längre söderut kring Herrestad 210 har fler undersökningar gjorts och resulterat i ett flertal rapporter som bearbetas i analysen.

Utifrån studier från Tanums världsarv kan en grov skiss av ett förändringsförlopp göras avseende landskapsutnyttjandet, vilka kan tillämpas på Flig 501 och området kring Fjällbacka. För att kunna jämföra de olika platserna används den

även avseende Herrestad längre söderut, även om det är möjligt att processerna sett annorlunda ut här.

Utvecklingen är inte linjär, utan vissa fluktuationer är märkbara. Från tidig-neolitikum och fram till mitten av yngre bronsålder går det att se en kontinuerlig minskning av den samlade trädvegetationen i pollendiagrammen, och en motsvarande ökning av vad jag skulle vilja beskriva som gräs och betesindikerande växter (Svedhage 1997), snarare än slåtterängar. Under senneolitikum och början av äldre bronsålder ses en tydlig ökning av gräs och andra betesindikerande växter, inklusive ljung. Även åkerväxter verkar ha en tydlig ökning strax efter denna tid. Sammantaget tolkar Svedhage detta som att betesdrift införts eller ökat markant under senneolitikum/äldre bronsåldern, och att ett åkerbruk i liten skala införts (Svedhage 1997:6).

Under resterande del av bronsåldern och järnåldern syns en fortsatt uppgång av betesindikerande växter, med ett mindre avbrott under yngre romersk järnålder/folkvandringstid där en samtidig nedgång i odlingsindikerande pollen och dateringar syns. Mängden betesindikerande växter når ett maximum kring folkvandringstid, och åkerväxterna når sitt maximum under vendeltid. Under samma tid syns en tillbakagång vad gäller ädellöv och hassel, och hedvegetationen ökar; detta bör enligt Svedhage avspegla ett ökat betetryck. Den mänskliga påverkan på vegetationen är som tydligast under perioden från förromersk järnålder till vendeltid, därefter sker en viss tillbakagång (Swedberg och Östlund 2016:143, Svedhage 1997).

Inte heller bebyggelseutvecklingen har varit linjär. I sin avhandling utgår Nyqvist (2001) från hur förhållandet mellan boplatser och gravar har förändrats genom förhistorien, bland annat i Tanumområdet. Han gör en analys av samhällets förändring över tid. Grundläggande i denna är en förändring från temporär bebyggelse under äldre bronsålder till permanent under yngre bronsålder och senare. En expansion av bebyggelsen sker även under den äldre delen av järnåldern, genom ny temporär bebyggelse som till vissa delar permanentas. Strax innan yngre järnålder sker åter en minskning av bebyggelsen, för att senare under yngre järnålder återkoloniserar igen (Nyqvist 2001:236).

Även ortnamnen i områdena har tagits med i analysen, trots att det är omdiskuterat i vilken utsträckning ortnamn kan eller bör användas inom arkeologin. Jag finner dock att de bidrar till analysen. Namnkontinuitet förutsätter bebyggelse- eller brukningskontinuitet, och namndöd är ett faktum att ta hänsyn till; det finns platsnamn som kan dateras till järnålder, men sannolikt är de flesta namn som användes då glömda. Lönn nämner bland annat den medeltida agrarkrisen och den folkvandringstida krisen som speciellt viktiga som förklaringar till att namndöd inträffat. Lönn anser chansen att det finns by- och gårdsnamn kvar från förromersk järnålder eller äldre vara mycket liten (Lönn 2020). Brink är delvis av en annan mening och anser att just Tanum, jämte Kville och Skee, är områden

med ”uppenbart uråldriga bygder”. Han menar att bebyggelsenamnen tillkommit under äldre järnålder och – förutom flertalet som fallit i glömska – traderats sedan dess. Även han betonar att en viktig faktor för att namn ska kunna överleva är att de benämnt en stabil bebyggelse (Brink 1998:4). I Vikstrands nytolkning av ortnamnens datering i Mälardalsregionen kan särskilt noteras att han skiljer på by-/gårdnamn respektive domännamn. Den viktigaste faktorn för ett namns överlevnad är bebyggelsens kontinuitet, inte nödvändigtvis på samma plats men inom samma domän. De namn som kan knytas till domäner menar han kan ha en mycket lång kontinuitet (Vikstrand 2013:17).

Ortnamnsvetenskapen kan ses som en hjälpvetenskap till språkforskningen, och arkeologin i sin tur som en hjälpvetenskap till ortnamnsforskningen; för att kunna datera namnen i sin studie använder exempelvis Vikstrand sig av de arkeologiska undersökningar som gjorts av boplatser- och bebyggelse lämningar på platserna (Vikstrand 2013). Finns väldaterade bebyggelse lämningar behöver arkeologen inte ortnamnen. I denna artikel har ortnamnen trots detta använts för att skissa upp en möjlig bebyggelseutveckling; detta har varit görligt främst vad avser området kring Säm 4855, men endast i mindre utsträckning vad avser de två övriga områdena; främst tack vare Brinks (1998) rapport som så grundligt behandlar Tanumsområdet. Ortnamnen har även i viss mån varit upplysande vad avser brist på bebyggelsekontinuitet; ett odiskutabelt yngre namn i anslutning till äldre lämningar säger naturligtvis mer om bristen på kontinuitet än om tidpunkten för den första etableringen. Omvänt bör ett äldre namn visa på kontinuitet i bebyggelsen.

Ortnamnsvetenskaperna anger första skriftliga belägg för platsnamnen. Något kort ska sägas om vad detta kan innebära. De äldsta underlagen – för Bohusläns del ofta den så kallade Röde bok, Biskop Eysteins jordebok från cirka 1390 – är inte heltäckande; enligt Framme (1985:18) finns ”mer än hälften” av gårdarna från denna tid med i Röde bok, vilket ju innebär att en hel del inte finns med. Övriga belägg kommer från medeltida brevmaterial, som ofta bygger på jordtransaktioner. Det innebär att gårdar endast dyker upp ifall de blir föremål för transaktioner. Det går alltså inte att använda avsaknaden av ett medeltida belägg för att visa att gården/enheten inte funnits, eller legat öde, under medeltid. Tvärtom är det ofta så att de enheter som upptas i jordeböckerna under 1500-talet har ett medeltida ursprung. Om en enhet dyker upp först i en senare jordebok däremot, är det tydligt att den inte fanns under medeltid (Jacobsson muntligen).

Landskapsutnyttjande – en geografisk analys

GIS-analysen visar på koncentrationer av utvalda lämningar kring vissa platser i landskapet. Dessa ”bebyggelsecentra” har i denna text fått namn efter de historiska by-/gårdstomterna och diskuteras mer ingående i enskilda avsnitt nedan.

Säm 4855

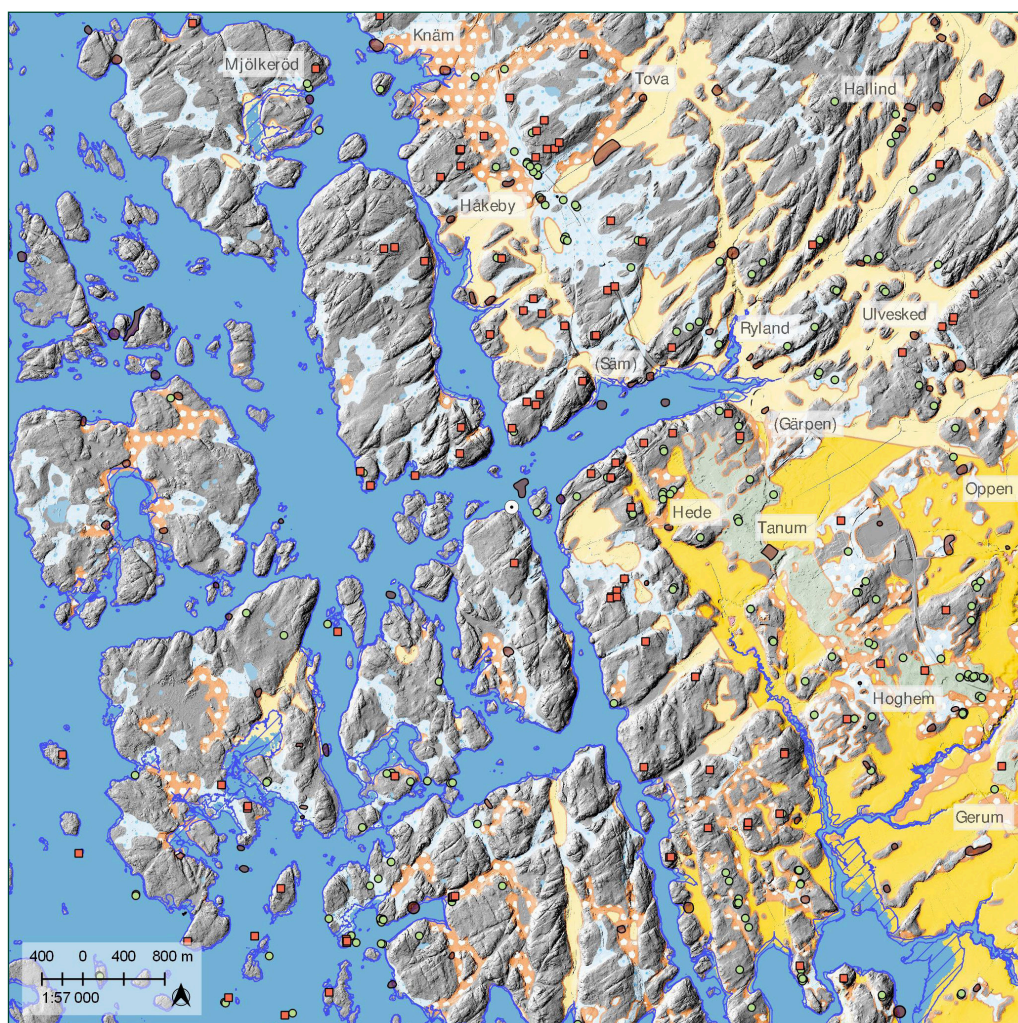
Landskapet kring Säm 4855 har genomgått dramatiska förändringar avseende havsnivå under den aktuella perioden; ett uppbrutet skärgårdslandskap under bronsålder har ersatts av vidsträckta låglänta ytor vid övergången mellan äldre och yngre järnålder.

Det moderna Tanumshede är beläget på en moränås som sträcker sig i nordväst-sydostlig riktning, den markerade åsryggen ingår i den så kallade Berghems-moränen. Denna geologiska bildning består av ett israndläge, som skapades när inlandsisens front stod stilla på platsen för cirka 14 200 år sedan. Måktiga isälvs-avlagringar med sand och grus avsattes vid isens tillfälliga stillastående. Dessa höjdryggar med väl-dränerad mark har varit uppskattade som boplatser och gravplatser under en stor del av forntiden. De har även varit lämpliga marker att odla upp för det tidigaste jordbruket (Toreld och Östlund 2014:7).

Äldre bronsålder

Under äldre bronsålder skar Skärboälvens dalgång som en bred havsvik ända upp till Ryland (figur 3). Vid övergången mellan senneolitikum och tidig bronsålder dominerade en jakt-/fångstekonomi, där hela landskapet utnyttjades. Boplatslägena har ofta funnits långt in i flacka dalgångar, gärna på sandiga platåer, som ansluter till havet vid en skyddad vik i sydväst. Tanumsområdet börjar avskogas runt 1700 f. Kr. Som framgår av pollenanalyserna har man ägnat sig åt viss odling, men den påverkan som är tydligast under bronsålder är den från betesdjur. Djurhållningen har av allt att döma varit mycket extensiv; djuren har fått sköta sig själva i stor utsträckning. Under denna tid har bebyggelsemönstret varit rörligt, och jordbruket ett så kallat röjningsjordbruk. Det ska dock betonas att försörjningen har utgjorts av en blandekonomi, där fångst och jakt varit fortsatt viktig (Algotsson och Swedberg 1997:15, Brink 1998, Swedberg och Östlund 2016).

I rapporten Bronsålderns bosättningsmönster identifierades ett antal bosättningskomplex, av vilka tre berör detta område: Håkeby/Mjölkeröd/Tova, Ryland/Ulvesked/Hallind, samt Oppen/Hoghem/Hede. Den sistnämnda omfattar också Fossum, öster om området. De definierades utifrån topografi, tillgång till sötvatten, boplat fynd samt förekomst av gravar (Algotsson och Swedberg 1997:7). Vid bosättningskomplexet kring Håkeby finns ett stort antal rösen belägna på bergskanterna kring ett större sandigt parti, säkert väl lämpat för tidigt jordbruk. Om även området söder om – ner mot "Skärboviken" – tas med finns ytterligare rösen samt ytor bestående av lera/silt som kanske lämpat sig väl för bete. Bosättningskomplexet söder om "Skärboviken", Oppen etc, är beläget på den ovan beskrivna moränåsen omgärdad av glacial lera. Bosättningskomplexet kring Ryland slutligen, är beläget längst in i den forntida viken.

Figur 3. Området kring Säm 4855, med en havsnivå som motsvarar cirka 1600 f.Kr, äldre bronsålder. Även en variationszon om +/- 1 meter är inlagd. Denna illustrerar ytor som direkt påverkades av havsnivåns normala variationer, och som alltså inte var lämpliga för odling eller boende. Läget för Säm 4855 markeras med en vit prick i kartans centrum. Framställd med data från QGIS, Lantmäteriet, SGU och KMR.

Figure 3. The region surrounding Säm 4855 with a sea level corresponding to the period around 1600 BC, early Bronze Age. A variation zone of +/- 1 metre is added, showing surfaces that would have been immediately affected by normal sea level variations, and therefore not suitable for cultivation or dwelling. The white dot in the centre of the map marks the site Säm 4855. Map data from QGIS and Lantmäteriet, SGU and KMR.

Den första konstruktionsfasen vid Säm 4855 ska sannolikt ses i samband med övriga rösen och stensättningar som kantar bergen på ömse sidor om "Skärboviken". Under tidig bronsålder har en liten bengömma placerats under en gles stenpackning. Det finns ytterligare en datering från äldre bronsålder; denna kommer från en mindre stensättning inom ytan, men tyvärr inte från någon definierad kontext inom denna. Denna stensättning var helt fyndtom, och den daterade kolbiten framkom i sanden under stensättningen. Dateringen kan eventuellt peka på upprepade besök och aktiviteter under äldre bronsålder. Vid denna tid var platsen belägen på nordspetsen av en större ö. Då bebyggelsen varit rörlig och näringsfånget extensivt, är det tänkbart att rösen och stensättningar har anlagts inom resursområdet i stort. Nyqvist (2001:234) skriver att man:

"manifesterar en koppling till större arealer genom att på utvalda punkter, utanför själva husbebyggelsen, anlägga gravar [...]"

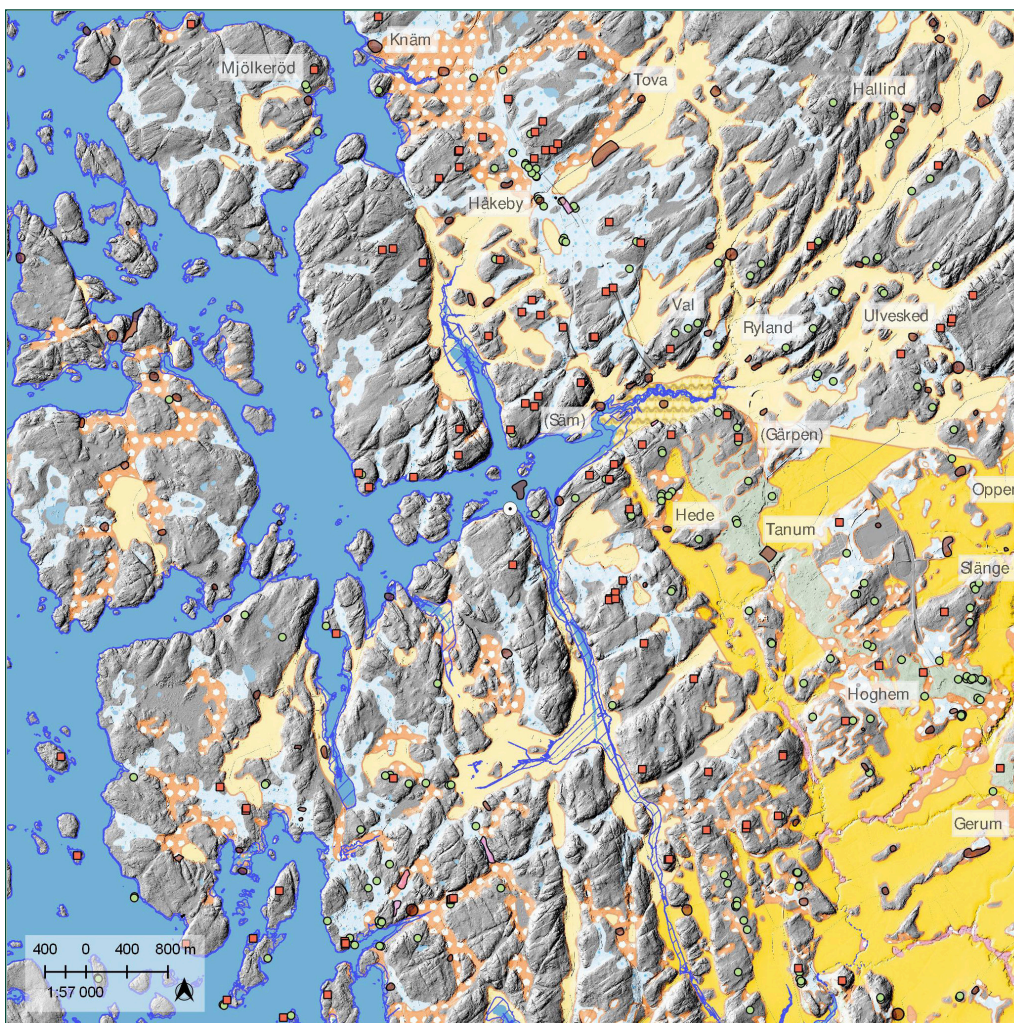
Ett ungefärligt centrum har kanske funnits i området kring nuvarande Tanumshede, eller kanske Ryland.

Yngre bronsålder och förromersk järnålder

Vid denna tid har delar av "Skärboviken" grundats upp, och även i övrigt har en hel del landyta tillkommit (figur 4).

Under yngre bronsålder blir bebyggelsen mer permanent. Vid övergången yngre bronsålder/äldre järnålder syns en tydlig ökning av olika sädesslag i pollen-diagrammen. Detta sammanfaller eventuellt med den expansion av bebyggelsen som Nyqvist ser runt denna tid (Nyqvist 2001:236).

Vid Säm 4855 tillkom ett brandlager under den större av stensättningarna under yngre bronsålder, kanske brändes marken av innan stensättningen konstruerades. Något senare, under förromersk järnålder, tillkom sannolikt en mindre stensättning, här påträffades förutom kol endast keramik. Detta sammanfaller i tid med att bebyggelsen permanentas och expanderar; kanske har man behövt knyta an till platsen igen på grund av de förändringar som sker i bebyggelsen och bruket av landskapet. De människor som gjort dessa konstruktioner och depositioner kan ha hört hemma inom bosättningskomplexen kring Ryland eller Tanum. Det är också tänkbart att de mer extensiva bosättningskomplexen vid denna tid inte längre är giltiga, och att människorna istället ska sökas i någon enskild gård. Från området kring dagens Gärpen finns exempelvis daterade odlingslämningar i form av Bohusläns största fynd av säd, från runt 900 f. Kr (Gerdin och Munkenberg 2005, Wigert m fl 2021, Swedberg m. fl 2022).

Figur 4. Området kring Säm 4855, med en havsnivå som motsvarar cirka 400 f.Kr, förromersk järnålder. Även en variationszon om +/- 1 meter är inlagd. Denna illustrerar ytor som direkt påverkades av havsnivåns normala variationer, och som alltså inte var lämpliga för odling eller boende. Läget för Säm 4855 markeras med en vit prick i kartans centrum. Framställd med data från QGIS, Lantmäteriet, SGU och KMR.

Figure 4. The region surrounding Säm 4855, with a sea level corresponding to the period around 400 BC, pre-Roman Iron Age. A variation zone of +/- 1 metre is added, showing surfaces that would have been immediately affected by normal sea level variations, and therefore not suitable for cultivation or dwelling. The white dot in the centre of the map marks the site Säm 4855. Map data from QGIS and Lantmäteriet, SGU and KMR.

Romersk järnålder och folkvandringstid

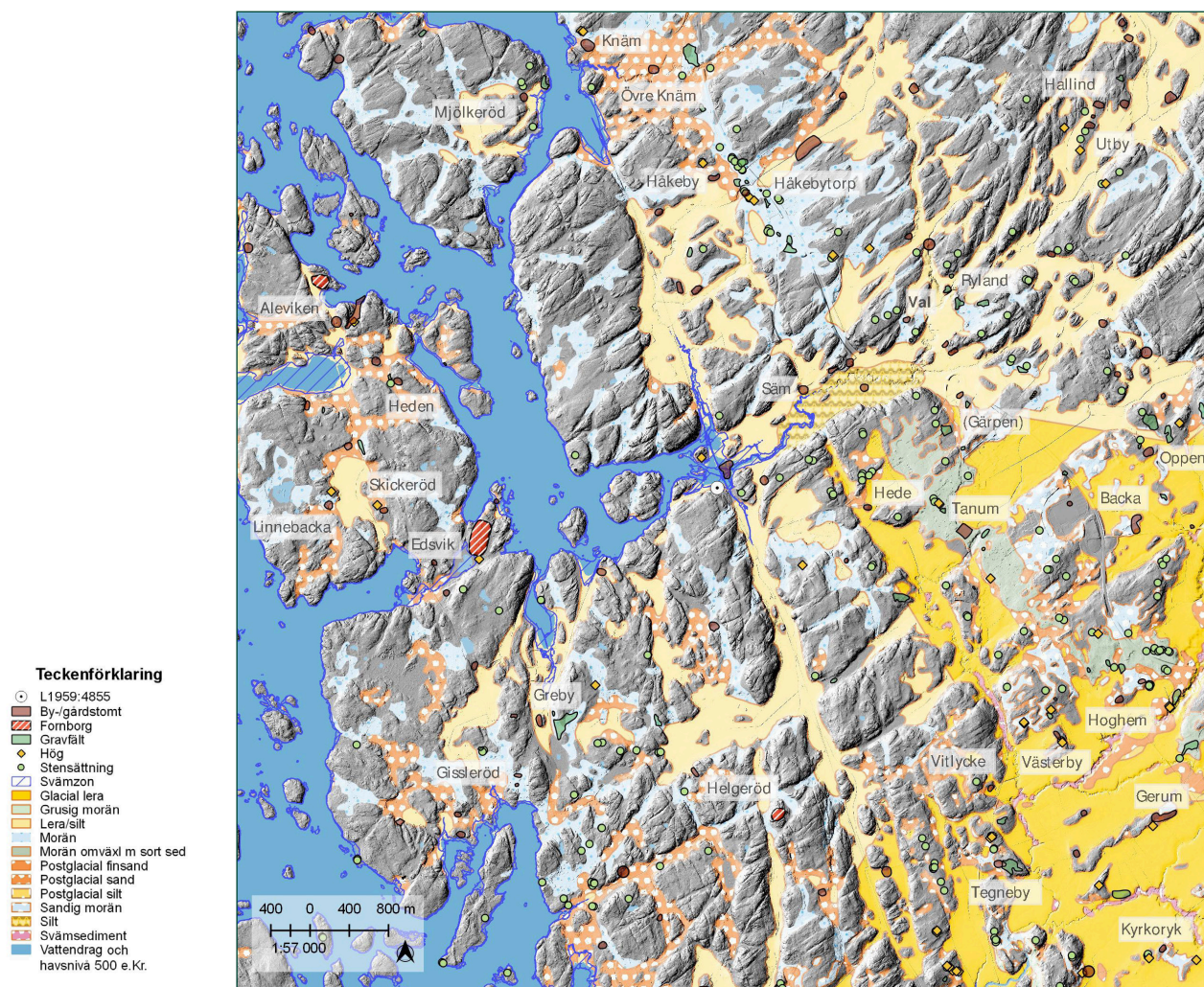
Vid denna tid har ytterligare landområden tillkommit i Skärboälvens dalgång, vilket har gett ytterligare möjligheter till bete (figur 5). Människans påverkan på vegetationen är intensiv under denna period (Svedhage 1997). Antalet påträffade och daterade sädeskorn minskar emellertid runt 100 e. Kr och är få under resten av järnåldern. Detta beror möjligen på att säd som inte varit beroende av rostning har introducerats. En annan förklaring kan vara att rostningsmetoderna förändrats under järnåldern (Swedberg och Östlund 2016:140). Bebyggelseutvecklingen är inte kontinuerlig, och under perioden ses en mindre nedgång (Nyqvist 2001:45).

I området finns tre fornborgar: Vid Edsvik, Aleviken samt Helgeröd. Kanske har fornborgarna vid Edsvik och Aleviken haft som syfte att vaka över farlederna till områdena kring Knäm och Tanum. Något slags hamnläge har sannolikt funnits vid Edsviken i varje fall. En alternativ tolkning är att fornborgar snarare använts till att hägna in betesdjur över natten. Vid Greby strax intill Edsviken finns ett av Bohusläns största gravfält, daterat till romersk järnålder. Intill finns ett område med omfattande lämningar efter hantverksaktiviteter. Fynd av betalningsringar och mynt pekar på att det troligen har funnits en handelsplats här (Swedberg och Östlund 2017). Kanske har handelsplatsen och storgården knuten till denna ingått i ett större system, tillsammans med gårdarna kring Tanumslätten.

Vid övergången romersk järnålder/folkvandringstid tillkom en relativt sett större bengömma i kanten av den glesa stenpackningen vid Säm 4855. Vid denna tid var platsen belägen precis vid Skärboälvens inlopp. Var bodde de människor som gjorde denna sista nedläggelse? Kan de ha hört hemma kring Säm, Val, Ryland eller Gärpen? Detta sammanfaller i tid med en viss regression i den allmänna expansionen. Eventuellt kan nedläggelsen knytas till endera av dessa faser; en mindre övergående kris i produktionen kan ha lett till ett behov av att återknyta till en äldre plats, liksom en ny expansiv fas kan ha lett till det samma.

Yngre järnålder och tidig medeltid

Under folkvandringstid sker åter en minskning av bebyggelsen, som visar sig bland annat i en nedgång av åker- och betsesindikerande pollen. Under yngre järnålder återkolonieras så vissa områden igen (Swedberg och Östlund 2016:129). Från järnålderns mitt sker förändringar vad gäller såväl gravseder som landskapsutnyttjande och bosättningsmönster. Gravfälten anläggs i högre utsträckning i anslutning till gårdsplatsen (Lönn 2020). Denna period ligger dock utanför den som är aktuell för Säm 4855.

Figur 5. Området kring Säm 4855, med en havsnivå som motsvarar cirka 500 e.Kr, folkvandringstid. Även en variationszon om +/- 1 meter är inlagd. Denna illustrerar ytor som direkt påverkades av havsnivåns normala variationer, och som alltså inte var lämpliga för odling eller boende. Läget för Säm 4855 markeras med en vit prick i kartans centrum. Framställd med data från QGIS, Lantmäteriet, SGU och KMR.

Figure 5. The region surrounding Säm 4855, with a sea level corresponding to the period around AD 500, Migration Period. A variation zone of +/- 1 metre is added, showing surfaces that would have been immediately affected by normal sea level variations, and therefore not suitable for cultivation or dwelling. The white dot in the centre of the map marks the site Säm 4855. Map data from QGIS and Lantmäteriet, SGU and KMR.

Ortnamnen

Bland de äldsta namnen finns bland annat hem-namnen, inom området kring Säm 4855 representerade av Tanum, Gerum och Hoghem, alla belägna på den ovan nämnda moränryggen (Brink 1998). Säm och Knäm hör också till denna typ av namn (Røjder 2013:27). Även vin-namnen kan ha hög ålder, här representerade av Oppen och Gärpen, samt eventuellt Hallind. Tyvärr är det ingen som vet säkert var Gärpen har legat. Ett annat namn inom området som kan vara av hög ålder är land-namnet Ryland (Røjder 2013:25). Även namnet Slänge skulle kunna vara ålderdomligt (Brink 1998; Røjder 2013:178).

Hem- ska betyda "gård" eller ibland "trakt" (Røjder 2013:27), det vill säga en typisk representant för det Vikstrand avser med ett domännamn. Dagens Säm ligger mycket lågt i terrängen; detta område har knappast varit brukbart förrän mot järnålderns mitt. Det stödjer förmodandet att denna typ av namn ursprungligen betecknat områden eller områdesresurser, och inte en fixerad punkt i landskapet. Tolkningen av ortnamnet Säm- sjö + hem- pekar dock på att området/platsen legat nära havet. Ett ursprungligt Säm har kanske benämnt ett område något längre åt nordost, kanske kring dagens Präste-Säm.

Bland ortnamnen i området finns några som bör vara ursprungliga ägonamn, det vill säga de har först avsett en åker eller äng, för att senare komma att beteckna en bebyggelse. Det gäller förutom vin-namnen Oppen och Gärpen, där vin betyder "betesmark", och land-namnet Ryland, land "fritt liggande (jordbruks) mark", även Hede, "betesmark", samt Vitlycke, "vetelyckan", (Røjder 2013:27; 30; 31; 213f). Det är tänkbart att dessa fått sin första bebyggelse under någon av de expansiva faserna som ägt rum under järnålder.

Brink menar att det är möjligt att tolka Tanum som en "centralort" eller ett stormannasäte. Namnet kan tolkas som "den befästa/inhägnade gården" (Brink 1998:8). Högst upp på åsen finns rester av ett större gravfält, och det finns uppgifter om ett stort antal nu förstörda gravar. Holmberg (1867/1979:66) skriver:

"Emellan Tanums prestgård och Hede gästgifvaregård, samt längs den bergås, som ifrån den sistnämnda leder emot Ulfvesked, hafva legat öfver 100 högar, af hvilka likväl de fleste äro förstörde."

Detta stärker bilden av Tanum som en central plats. I enlighet med Vikstrands (2013) tanke om domännamn är det möjligt att tolka de omgivande platsnamnen som sammanhörande delar av resursområdet, i det här fallet kanske främst Gärpen och Hede, "betesmark", samt eventuellt Ryland, "jordbruksmark". En expansion av bebyggelsen har senare inneburit att dessa fått den bosättning de tidigare inte haft.

Under yngre järnålder och tidig medeltid är bland annat by-formen produktiv (Vikstrand 2013:97), inom vårt område eventuellt representerat av Håkeby, Utby, Västerby, Greby och kanske Tegneby. Utby skulle kunna vara en avsöndring av Hallind, och Västerby är sannolikt en avsöndring från Hoghem (Røjder 2013:215).

Från vikingatid och fram till den medeltida agrarkrisen tillkommer även namn på exempelvis -torp och -röd (Vikstrand 2013:114), vilka visar på yttre kolonisation. Från denna tid kan till exempel Håkebytorp vara, liksom Backa (Brink 1998).

Konklusion

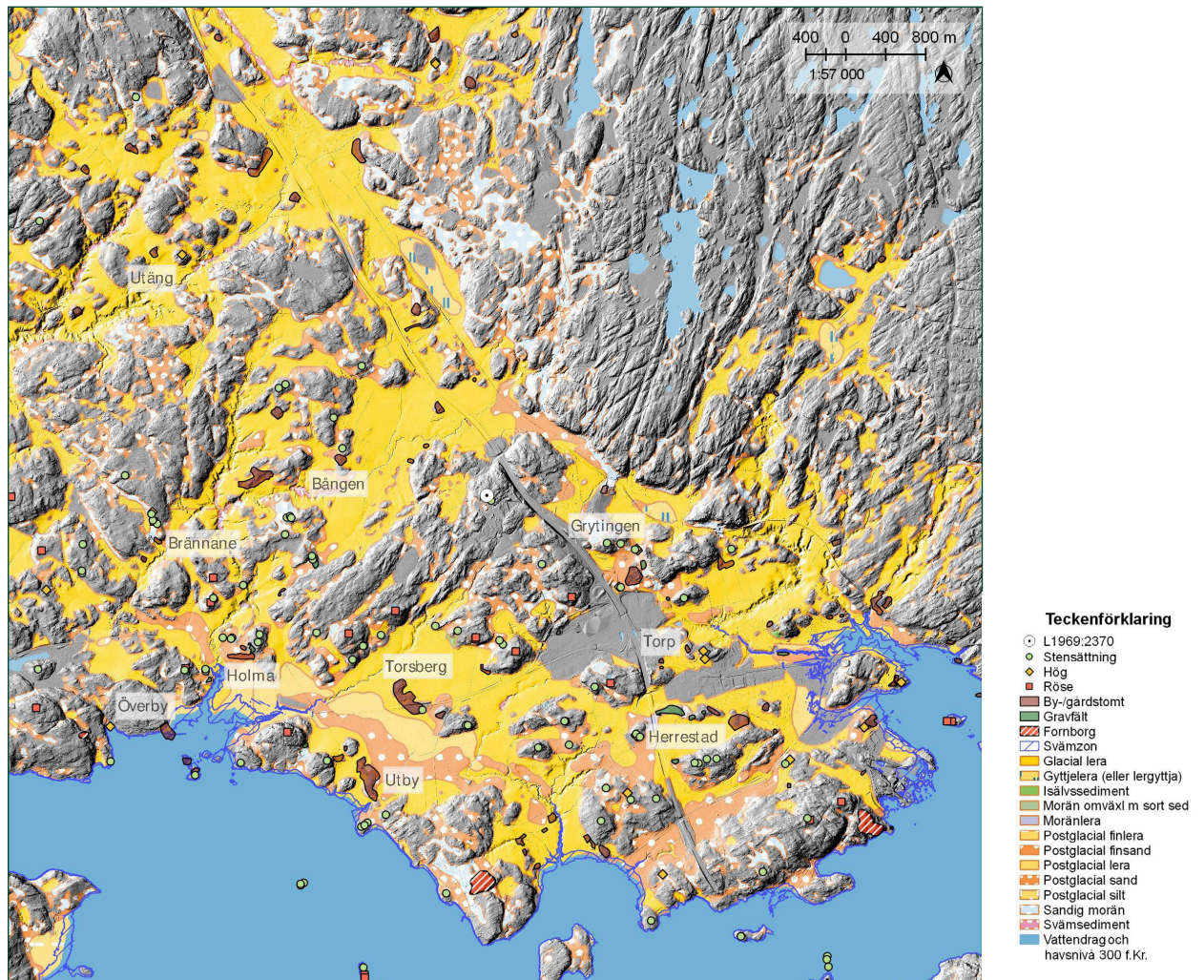
Landskapet kring Säm 4855 har genomgått dramatiska förändringar under den aktuella perioden; ett uppbrutet skärgårdslandskap med rörlig bebyggelse och extensivt näringsfång under bronsålder, har ersatts av vidsträckta låglänta ytor vid övergången mellan äldre och yngre järnålder, vilka kunnat utnyttjas i den allt viktigare betesdriften.

Den första konstruktionsfasen vid Säm 4855 under äldre bronsålder ska sannolikt ses i samband med övriga rösen och stensättningar som kantar bergen på ömse sidor om "Skärboviken"; det är tänkbart att dessa har anlagts inom resursområdet i stort. Under yngre bronsålder och förromersk järnålder permanentas och expanderar bebyggelsen. Vid övergången romersk järnålder/folkvandringstid sker en viss regression i den allmänna expansionen. Eventuellt kan depositionerna från denna tid knytas till dessa förändringsfaser; en mindre övergående kris i produktionen kan ha lett till ett behov av att återknyta till en äldre plats, liksom en expansiv fas kan ha lett till det samma.

De människor som uppförde konstruktioner och gjorde depositioner vid Säm 4855 kan ha hört hemma inom de större och mer extensiva bosättningskomplexen kring Tanum eller Ryland. Med tiden upphör dessa komplex att vara giltiga, och människorna ska istället sannolikt sökas i någon enskild gård inom området.

Herrestad 210

Området som omfattas av denna analys berör fem socknar, nämligen Herrestad, samt Skredsvik i nordväst, Forshälla och Uddevalla i sydost och Högås i sydväst. Av dessa berörs endast Herrestad och Skredsvik i någon större omfattning. En stor del av områdets nordöstra del utgörs av en del av Herrestadsfjället, där äldre bebyggelse lämningar i stort sett tycks saknas. Lägre liggande partier utgörs till största del av glacial lera med mindre partier av sand. Framför allt de lättare jordarterna har varit lämpliga för tidigt jordbruk, men det kan även den glaciala leran ha varit till viss del. Såväl gravar som gårdslägen är knutna till höjdparter i landskapet (figur 6).

Figur 6. Området kring Herrestad 210, med en havsnivå som motsvarar cirka 300 f.Kr, förromersk järnålder. Även en variationszon om +/- 1 meter är inlagd. Denna illustrerar ytor som direkt påverkades av havsnivåns normala variationer, och som alltså inte var lämpliga för odling eller boende. Läget för Herrestad 210 markeras med en vit prick i kartans centrum. Framställd med data från QGIS, Lantmäteriet, SGU och KMR.

Figure 6. The region surrounding Herrestad 210, with a sea level corresponding to the period around 300 BC, pre-Roman Iron Age. A variation zone of +/- 1 metre is added, showing surfaces that would have been immediately affected by normal sea level variations, and therefore not suitable for cultivation or dwelling. The white dot in the centre of the map marks the site Herrestad 210. Map data from QGIS and Lantmäteriet, SGU and KMR.

Förromersk järnålder

Herrestad 210 utgjordes av en ensamliggande stensättning, med endast en bengömma i. Totalt tre kolprover daterades samstämigt till förromersk järnålder (Östlund 2020). Av detta följer att det endast finns ett tidsavsnitt att studera. I GIS-analysen har havsnivån för runt 300 f.Kr valts. Om händelseförloppet är detsamma här som i Tanum, är detta en period när det rörligare bosättningsmönstret och röjningsjordbruket ersätts av mer stabila bosättningar, fastare indelning av ägor i inägor och utmark, och ett mer intensivt jordbruk (Svedhage 1997, Nyqvist 2001).

Några hem-namn är inte för handen inom området. Det enda stad-namnet är Herrestad. Det stora gravfältet vid Herrestad har daterats till folkvandringstid och vikingatid. I anslutning till gravfältet finns boplatsslämningar daterade till bronsålder och äldre järnålder (Ortman 1997).

Förutom Herrestad finns några andra – utifrån fornlämningsbilden – intressanta bebyggelseenheter, nämligen Grytingen, Torsberg och Holma. Torsberg har liksom Grytingen ett första skriftligt belägg från 1300-tal, medan Holma dyker upp i källorna först på 1600-talet (Palm 1978). Alla ligger dock liksom Herrestad i anslutning till sandiga partier, och kring alla finns ett stort antal gravar. Även norr om Holma, mot Bången, med medeltida belägg, och Brännane, med senare belägg, (Palm 1978), finns sandiga partier och ett antal gravar. Det är rimligt att tänka sig att en äldre bebyggelseenhet funnits här någonstans. De tre bebyggelsecentrumen Herrestad, Torsberg och Holma tycks också ha varsin fornborg – även om dessa inte var anlagda vid denna tid utan tillkommer senare – som överblickar tänkbara inlopp eller hamnlägen. En alternativ tolkning är att fornborgar snarare använts till att hägna in betesdjuren över natten. Läget nära stranden understryker i så fall troligen strandängarnas betydelse för betesdriften.

Utby och Överby är de enda by-namnen inom området (Palm 1978). Utby skulle kunna vara en avsöndring från Torsberg. Namnet Torp motsvarar gamla, ofta förhistoriska utflyttningar från äldre bebyggelser (Palm 1978), i det här fallet sannolikt Grytingen eller Herrestad.

Undersökta boplatss- och odlingslämningar i anslutning till det historiska gårdsläget för Torp har daterats från äldre bronsålder till folkvandringstid. Ett årderspår daterades till förromersk järnålder. Tolkningen av platsen är att här funnits svedjeodlingar såväl som egentliga boplatsslämningar, och att de senare framför allt hör till äldre järnålder (Lindman 1997). Även kring Grytingen har undersökningar utförts. Här framkom förutom ett kulturlager bland annat gropar, rännor, härdar och stolphål. Ett tydligt hus identifierades, detta daterades till förromersk järnålder. Rikligt med bränd lera antyder att huset brunnit. Andra dateringar från platsen ligger mellan neolitikum och nutid. Flertalet ligger dock dels i förromersk järnålder, dels i yngre järnålder/tidig medeltid, vilket kan tolkas som två bosättningsfaser (Hernek 2019). Strax väster om Torp och Grytingen finns dateringar av gropar

och härdar till förromersk järnålder. Från samma lämningar finns dateringar även från bronsålder samt romersk järnålder/folkvandringstid (Munkenberg 2017).

Längre norrut i området, inom Skredsvik socken, är det betydligt glesare mellan gravarna, vilket skulle kunna tyda på att området koloniserats först sent. Utäng har ett första skriftligt belägg från 1300-tal. Utäng är ursprungligen ett ägonamn, vilken först senare blivit bebyggd. Gravhögen i anslutning till gårdsläget antyder att detta skulle kunna ha skett under romersk järnålder, eller senare under järnålder.

Konklusion

Idag är Herrestad 210 belägen inom utmarken för fastigheten Torsberg, men Grytingen ligger närmare. Även Bången ligger nära, men på andra sidan ett vattendrag. Bästa gissning för vilket bebyggelsecentra de människor bebodde som konstruerade denna stensättning är Grytingen, eller Torsberg. Eventuellt kan det perifera läget ha att göra med att denna tidsperiod såg stabilare bosättningar med fastare indelning av ägora – kanske behövdes ett mer manifest ianspråkstagande göras.

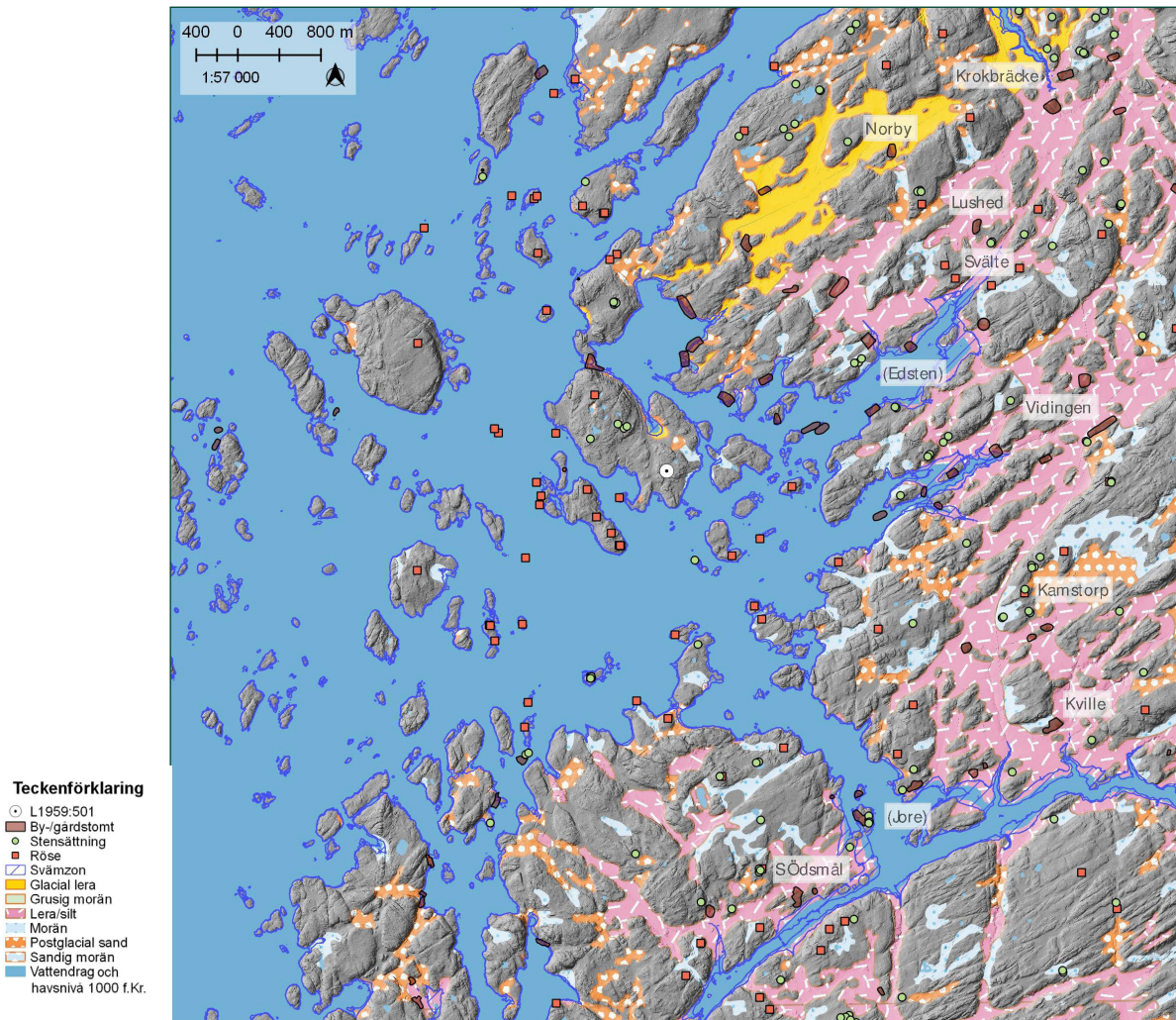
Flig 510

Området kring Flig 501 ligger till största del i Kville socken, med ett mindre parti i nordväst i Tanums socken. Även landskapet kring Flig 510 genomgår stora förändringar under de tusen år som förflyter mellan slutet av yngre bronsålder och tiden runt vår tideräknings början.

Bronsålder

Runt 1000 f.Kr utgörs landskapet till största del av hav och mindre öar, med bergspartier som innanför sig döljer områden med i huvudsak postglacial lera (figur 7). I områdets norra del finns också ett förhållandevis stort parti med glacial lera. I övrigt finns endast mindre sandiga partier. Fyra djupa vikar eller fjordar går långt in, från norr till söder "Anråsviken", "Edstensviken", "Träsvallviken" samt "Joreviken".

I rapporten Bronsålderns bosättningsmönster (Algotsson och Swedberg 1997) identifierades ett antal bosättningskomplex, av vilka två delvis berör detta område: Norby ihop med Trättelanda i nordost, samt Norr Edsten med Hjälpsten i öster. Norby-dalgången upptas av sandiga partier och glacial lera. På höjderna runt finns rösen och stensättningar, och i området norr om Krokbräcke ett stort antal gravar och hällristningar. Här går också en del av "Anråsviken" in till bebyggelselägena. Hela detta område framstår som ett mycket lämpligt resursområde. Beträktat i ljuset av de nu genomförda GIS-analyserna bör däremot komplexet Norr Edsten/Hjälpsten troligen inte omfatta Edsten. Istället bör Svälte/Lushed ligga bättre

Figur 7. Området kring Flig 501, med en havsnivå som motsvarar cirka 1000 f. Kr, yngre bronsålder. Även en variationszon om ± 1 meter är inlagd. Denna illustrerar ytor som direkt påverkades av havsnivåns normala variationer, och som alltså inte var lämpliga för odling eller boende. Läget för Flig 501 markeras med en vit prick i kartans centrum. Framställd med data från QGIS, Lantmäteriet, SGU och KMR.

Figure 7. The region surrounding Flig 501, with a sea level corresponding to the period around 1000 BC, late Bronze Age. A variation zone of ± 1 metre is added, showing surfaces that would have been immediately affected by normal sea level variations, and therefore not suitable for cultivation or dwelling. The white dot in the centre of the map marks the site Flig 501. Map data from QGIS and Lantmäteriet, SGU and KMR.

till, i varje fall avseende gravanläggningar och hällristningar. "Edstensviken" går hela vägen upp hit.

Strax söder om går Träsvallälven upp förbi Vidingen och Hjalpesten. I den södra delen av området går "Joreviken" djupt in, och förgrenar sig mot Södra Ödsmål i sydväst samt mot Kville i öster. Till största del utanför området i söder vidtar Torsbo, med ett stort antal gravar och hällristningar; de rösen som ligger på bergskanterna kring denna del av "Joreviken" ska kanske räknas hit. Mellan Kville och Vidingen ligger Kamstorp, med rikligt med gravar kring ett sandigt parti. Kanske kan även Vidingen och Kville ses som delar av olika bosättningskomplex. Av dessa namn har alla belägg från 1300-tal, utom Krokbräcke som har belägg från 1600-tal och därmed är tydligt yngre (Janzén 1945). Att bosättningen sträcker sig in i bronsålder är dock klart utifrån fornlämningsbilden.

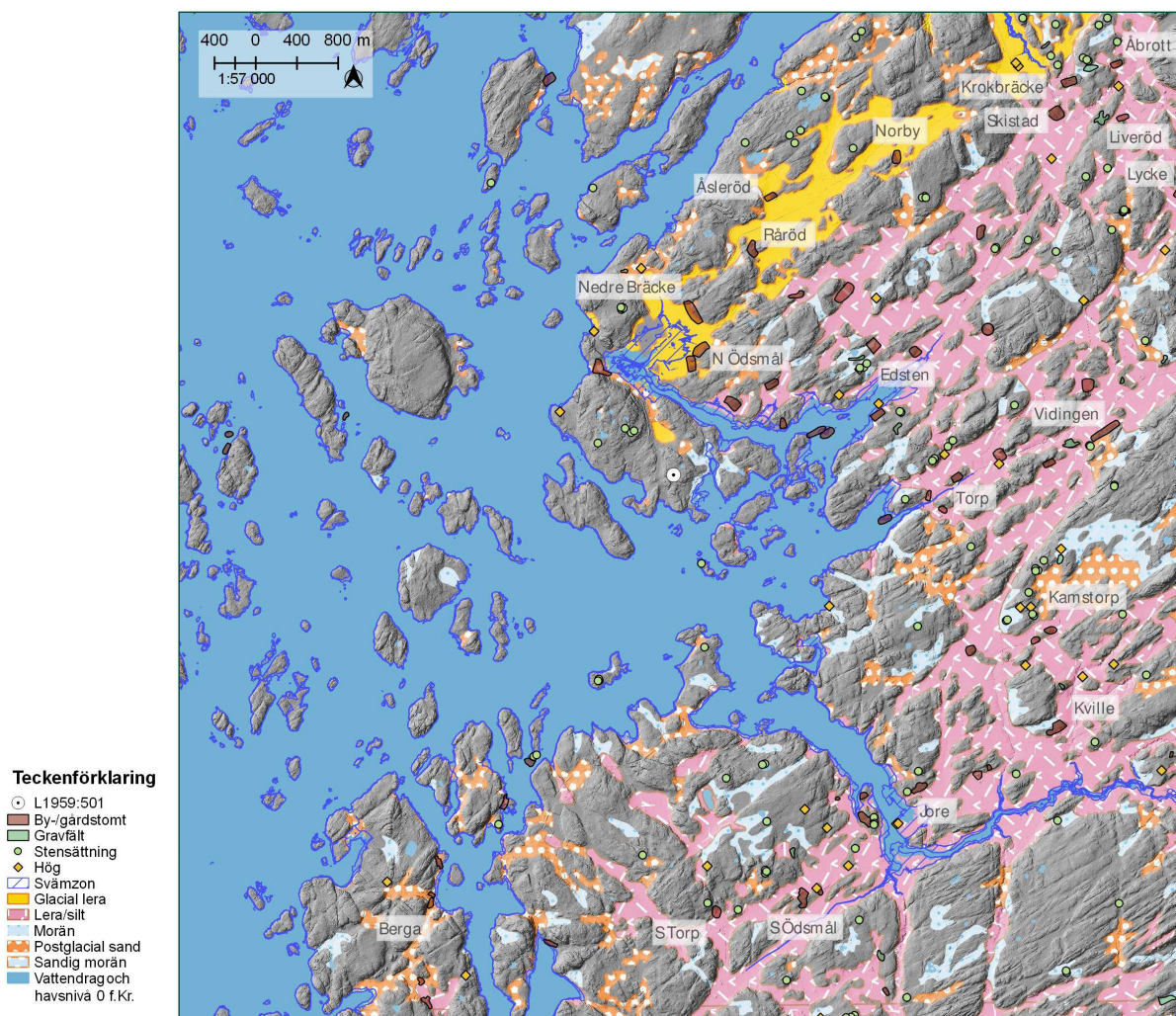
Inslaget av postglacial lera inom analysområdet är påtagligt. Den fortsatta uppgången av betesindikerande växter under bronsålder och framåt visar vikten av betesdjur. Vad som i övrigt är anslående i GIS-analysen, är mängden rösen på öarna utanför inloppen till vikarna och älvarna. Troligen har området varit ett viktigt resursområde för jakt/fångst samt betesdrift under bronsålder, och endast i mindre utsträckning utnyttjats för bosättning och odling. De identifierade bosättningskomplexen kan i stort sett betraktas som giltiga, men kanske har kärnområdena legat strax utanför analysområdet, längre åt öster.

Vi vet inte när Flig 501 anlades, men om det anlades redan under bronsålder är det rimligt att anta att även denna plats hörde till bosättningskomplexet Hjalpesten öster om Vidingen, snarare än till Norby. På den ö eller halvö där Flig 501 är belägen finns ytterligare stensättningar i snarlika lägen. Kanske tyder detta på att de är konstruerade av samma grupp människor.

Äldre järnålder

Runt vår tideräknings början är havet fortfarande påtagligt, men vikarna har i viss mån grundat upp och blottat fler låglänta partier med lera, och de möjliga betesmarkerna har därmed blivit ännu större (figur 8). Under denna period konsolideras jordbruksekonomin (Algotsson och Swedberg 1997).

Det är inte otänkbart att Flig 501 anlagts under äldre järnålder. I så fall skulle man kunna sätta anläggandet i samband med de nya möjligheter som havsnivå-sänkningarna och de behov jordbrukets förändringar bar med sig. Det är oklart hur gammal bebyggelsen vid Nedre Bräcke är, men namnet har ett första belägg från 1300-tal, och det finns gravar och ett litet gravfält på höjderna ovanför. Det är tänkbart att en nyetablerad bebyggelse här har kunnat använda de nyligen blottade markområdena, och att territoriet omfattat också det bergsparti där Flig 501 är beläget. En härd i anslutning till gravfältet vid Nedre Bräcke har daterats till förromersk järnålder, men det är oklart om den har någon koppling till gravfältet

Figur 8. Området kring Flig 501, med en havsnivå som motsvarar förhållandena kring vår tideräknings början. Även en variationszon om +/- 1 meter är inlagd. Denna illustrerar ytor som direkt påverkades av havsnivåns normala variationer, och som alltså inte var lämpliga för odling eller boende. Läget för Flig 501 markeras med en vit prick i kartans centrum. Framställd med data från QGIS, Lantmäteriet, SGU och KMR.

Figure 8. The region surrounding Flig 501, with a sea level corresponding to the period around the first century AD. A variation zone of +/- 1 metre is added, showing surfaces that would have been immediately affected by normal sea level variations, and therefore not suitable for cultivation or dwelling. The white dot in the centre of the map marks the site Flig 501. Map data from QGIS and Lantmäteriet, SGU and KMR.

(Swedberg 2020). En nyligen undersökt härd, belägen cirka 250 meter norr om Flig 501, daterades till tiden runt vår tideräknings början (Östlund och Swedberg 2023). Båda skulle kunna sättas i samband med nya möjligheter för exempelvis betesdrift i detta område. Stensättningarna och stenpackningarna skulle i så fall kunna ingå i ett ianspråkstagande av dessa områden.

Ortnamnen

Stad-namnen kan vara från järnålder, inom området sannolikt representerat i Skistad. Även plurala namn av typen Berga kan höra till denna tid (Vikstrand 2013:58ff; 78f); ett Berga finns på Hamburgö.

Bland ortnamnen i området finns ett par stycken som bör vara ursprungliga ägonamn. Det gäller Lycke som betyder "åkerlycka", samt Ödsmål som betyder "röjning i ödemarken", (Janzén 1945). Vid Södra Ödsmål finns en gravhög, vilket antyder att bebyggelseetableringen kan ha skett under yngre järnålder. Vid Norra Ödsmål och Lycke finns inga gravar, varför dessa kanske hellre bör dateras till tidig medeltid. Alla har ett första skriftligt belägg från 1300-tal (Janzén 1945).

Av den typ av namn som anses höra till järnålderns slutskede och äldre medeltid finns ett by-namn – Norby – samt tre torp-namn – Torp, Södra Torp samt Kamstorp. Kamstorp bedöms av Brink (1998) vara medeltida, liksom Liveröd, Åsleröd och Råröd. Om Kville säger Janzén inget särskilt, men då denna bebyggelse givit namn åt hela socknen, bör den vara från åtminstone yngre järnålder. Kring Jore liksom kring Edsten sätter havsnivåerna vissa gränser för hur tidig bebyggelsen kan vara. Gravfynd i form av arm- och fingerringar av guld från en gravhög på Lilla Jore är daterade till romersk järnålder. Ett rikt depåfynd från Hög-Edsten, bestående av en svärdsknapp, guldgubbar, ringar, guldtenar och hängsmycken, är daterat till vendeltid. Kan dessa två platser ha blivit strategiskt intressanta under mitten av järnålder?

Konklusion

Det är tänkbart att Flig 501 anlades redan under bronsålder. Den stora mängden rösen, tillsammans med den svårbrukade postglaciala leran, kan tolkas som att området har varit ett viktigt – men extensivt – resursområde under bronsålder. Människorna har brukat det för jakt, fångst och betesdrift, men endast i mindre utsträckning för odling. De identifierade bosättningskomplexen kan i stort sett betraktas som giltiga, men kanske har kärnområdena snarare legat strax utanför analysområdet, längre åt öster.

Det är också tänkbart att Flig 501 anlades under äldre järnålder. I så fall skulle man kunna sätta anläggandet i samband med de nya möjligheter som havsnivå-sänkningarna och de behov jordbrukets förändringar bar med sig. Stensättningarna

och stenpackningarna skulle i så fall kunna ingå i ett anspråkstagande av dessa områden.

Oavsett när den första konstruktionen uppfördes på platsen, är det troligt att användningen är utdragen över en relativt sett lång tidsperiod, det vill säga att man återkommit för om- och nykonstruktioner vid upprepade tillfällen. Kanske har användningstiden för Flig 501 varit lika lång som för Säm 4855.

Diskussion

Synbarhet och monumentalitet – valet av plats

I artikeln Monumentet i Svarteborg diskuterar Munkenberg (2004) hur det kommer sig att vissa platser väljs ut för rituella eller ceremoniella handlingar. Resonemanget går ut på att vissa landskapselement väcker känslor av hänförelse, respekt etc, och att detta är universellt, det vill säga att samma typ av landskapselement väcker samma slags känslor hos alla människor. Låt oss förutsätta att detta är fallet. Olika författare har lagt fram något olika men i stort sett likartade förslag på vilken typ av landskapselement det kan röra sig om (se Ashmore och Knapp 1999 samt däri anförd litteratur). Taçon (1999) till exempel föreslår att dessa landskapselement utgörs av:

- ♦ Resultaten av stora naturliga händelser, som bergsmassiv, vulkaner och raviner.
- ♦ Geologiska, hydrologiska eller vegetationsmässiga knut- eller förändringspunkter, till exempel plötsliga nivåskillnader, vattenfall, platser där en typ av växtlighet övergår i annan.
- ♦ Ovanliga landskapsformationer, som framträdande bergstoppar, grottor, håll i marken.
- ♦ Panoramautsikter.

Tanken är att människor knyter föreställningar om hur vår värld möter "den andra" till den här typen av platser (Taçon 1999:36).

I svensk arkeologi tolkar man ofta gravarnas och gravfältens placeringar i landskapet som att de är avsedda att synas, exempelvis längs färdvägar eller intill bebyggelse. Detta är sannolikt ofta fallet, men det finns också exempel på hur placeringen av gravanläggningar kan tolkas helt annorlunda ur ett rumsligt perspektiv. I ett exempel från British Columbia beskriver Mathews (2014) en gravform som i såväl utseende som placering i landskapet uppvisar stora likheter med våra stensättningar. Mathews kallar strukturerna "funerary petroforms" och beskriver dem som "consisting of patterned arrangements of stone and soil built over the dead". Av bilderna framgår tydligt likheten med stensättningar. Coast Salish-folket begravde tidigare sina döda i små gravar nära bosättningarna, men övergick för

cirka 1500 år sedan till att begrava i dessa petroforms, på visst avstånd från bosättningarna och högre upp i landskapet. Med hjälp av olika typer av GIS-analyser kommer Mathews bland annat fram till att gravarna – trots att de är relativt sett synliga konstruktioner – är placerade på ett sådant sätt i landskapet att de inte varit synliga från de färdvägar som användes. Här har alltså det visuella intrycket varit sekundärt trots en placering högt i terrängen.

Varför placeras en stensättning långt från bebyggelsen, på ett bergskrön eller i en bergslänt? Varför konstrueras stensättningen dessutom på ett sätt som innebär att den inte alls är synlig från håll? Med ovan beskrivna synsätt på betydelsen av topografiska element föreslås en tolkning som går ut på att berget i sig är en speciell och viktig plats, väl lämpad för anläggandet av stensättningen, och att det är betydelselöst att stensättningen inte syns eftersom berget syns mer än väl. Anlägger man istället – eller också – en syn på stensättningen som liknar den Mathews beskriver, kan man argumentera för att stensättningarna i de här terränglägena aldrig varit avsedda att synas. Det finns naturligtvis andra möjliga förklaringar.

Eftersom de här flacka stensättningarna ibland anläggs under samma tid som de mer uppenbart synliga rösen – vilket dateringarna från Säm 4855 visar – kan skälet till placeringen och utseendet inte sökas i en mer allmän beskrivning av samhället; det är inte så att människorna just vid denna tid var ointresserade av att gravar skulle synas. Jag menar att detta ytterligare understryker att vi inte riktigt förstår den här typen av konstruktion och hur den har använts. Samhället har varit mångfacetterat och komplext, och stensättningarna har ingått i ett bruk av landskapet vars hela natur ännu undflyr oss.

Användning över tid

Stensättningen är en typ av anläggning med mycket lång användningstid. Det är också en mycket vid lämningskategori; det är tänkbart att bilden skulle bli annorlunda om man försökte bryta ner den i fler undertyper. Å andra sidan vill jag inte argumentera för att fler och snävare kategorier skulle vara en väg framåt. Snarare kanske mjukare och mer flytande kategorier bättre speglar hur man sett på och använt de här konstruktionerna.

Från de tre platser som behandlats här har totalt nio dateringar gjorts på fyra, eller möjligen fem, olika konstruktioner. Av dessa ligger fem dateringar inom ett ganska snävt parti under förromersk järnålder. Tre av dessa kommer från den väldaterade Herrestad 210, som endast innehöll en bengömma och inga tecken på att ha blivit använd mer än en gång. Dateringen av kol från bengömman är möjligen något yngre än de två andra, vilket eventuellt skulle kunna tyda på att platsen gjorts i ordning först, och att man kort därefter – men ändå efter en viss tidsrymd – kommit åter för själva bendeponeringen.

De två andra dateringarna från förromersk järnålder, som bara är obetydligt äldre, kommer från Säm 4855. I undersökningsrapporten tolkas dessa två komma från den stora glesa stenpackningen (Wigert 2021). Då lämningen hade en sentida skada i detta parti – en nedgrävning för ett skyttevärn – är tolkningen svår. Delar av en avvikande stenpackning i anslutning till skadan kan tolkas som att det i detta parti funnits en fjärde stensättning, vari en eller två deponeringar gjorts under förromersk järnålder. Dateringarna är dock så samstämmiga att de sannolikt härrör från ett och samma tillfälle. De övriga fyra dateringarna från Säm 4855 fördelar sig på en vardera från tidig respektive mitten av äldre bronsålder, en från yngre bronsålder, samt en från romersk järnålder/folkvandringstid. Såväl den äldsta som den yngsta dateringen utgörs av daterade bengömmor, varför den långa användningstiden av platsen är väl belagd.

För att återkomma till frågan som ställdes i inledningen: Kan det vara möjligt att kunskapen om – eller minnet av – en plats har traderats under en tidsrymd om 2 000 år? Svaret är att det absolut är möjligt. Det finns etnografiska belegg för betydligt äldre muntliga traderingar: i Australien finns muntliga traditioner som kan ha traderats i 10 000 år (Kelly 2015:17, samt däri anförd litteratur). Hur det låg till i Bohuslän under brons- och järnålder kan vi inte veta, men de resonemang jag fört här kring brukskontinuitet och bristen på synbarhet, gör det sannolikt att så är fallet. Området kring Tanum har med största sannolikhet brukats kontinuerligt från äldsta tid fram till idag. En bruks- och bebyggelsekontinuitet som omfattar såväl bronsålder som järnålder borde därför kunna vara möjlig.

Människan har relationer till landskapet hon lever i. Hon orienterar sig i landskapet, och olika delar betyder olika saker, har olika innebörd. Vi är hemma i vårt landskap, vi har namn på olika delar, platser, områden, riktpunkter. Olika människor har dessutom olika tillträde till olika platser i rummet. Vi minns platser – och platsnamn – därför att berättelser är knutna till dem (Brink 2013:36), och för att vi har behov av att kommunicera kring dem. Landskapet där forntidens människor bodde var för dem välbekant och känt. Berg, vikar, åkrar, ängar, skogar och vattendrag hade namn. En del begravningsplatser var så att säga i drift; nya gravsättningar gjordes där. Andra begravningsplatser användes inte längre, men var ändå kända; även ett övergivet monument kan vara en aktiv del i ett landskap (Knapp och Ashmore 1999:18). Troligtvis fanns det också platser i landskapet, kända av alla, som vi idag inte riktigt förstår oss på, där betydelsefulla handlingar utfördes, kanske av så kallad rituell natur. För oss kanske dessa platser kan framstå som exempelvis stensättningar utan begravingar, som vid Flig 501.

Likheter och skillnader – att generalisera

Den minsta gemensamma nämnaren här är att stensättningarna är placerade i bergspartier, och att två av dem har blivit använda under förromersk järnålder. Varje landskapsutsnitt är unikt, och leder till för platsen unika lösningar och användningar. Placeringen av den enskilda stensättningen har troligtvis varit avhängig en mängd faktorer och upplevda behov av olika slag: tradition och omtolkning, föreställningar av religiös eller rituell natur, mer övergripande samhällsliga förändringar, och rent praktiska omständigheter.

Eftersom de egentliga skälen till att stensättningarna hamnat där de ligger är förloade i tidens dunkel, måste den metod som här använts – antaganden baserade på ett urval av lämningar inlagda på kartor med aktuella havsnivåer – ses som i sig grova generaliseringar. Om dessa analyser inte lett fram till något spektakulärt, så har i varje fall författaren fått några aha-upplevelser. Det mest uppenbara är hur stor betydelse, havet och vattennivåförändringarna måste haft på de människor som levt i områdena. Det andra är betydelsen av de stora förändringar som skett över tid vad gäller näringsfång och bosättningsmönster. Under den period som omfattas av denna studie har markområden tillkommit, lämpliga kanske framför allt till bete. Sannolikt har också en del tidigare lämpliga boplatsslägen blivit mindre lämpliga, åtminstone för en tid. Att minnen knutna till platser och namn möjligen traderats över långa tidsrymder visar också på en något oväntad kontinuitet trots alla förändringar.

Vid en jämförelse mellan de olika områdena är det påtagligt att det kring Flig 501 – med undantag för Norby-dalgången – endast finns få och små ytor lämpliga för tidig odling. Bronsåldern är dock närvarande genom de många rösen som ligger i kustbandet, något som rimligen ska sättas i samband med ett intensivt nyttjande av områdets resurser, det vill säga jakt, fångst och insamling. Det samma gäller sannolikt även under äldsta järnålder. Det kan också noteras att det helt saknas registrerade fornborgar inom området; närmast finns en söder om området, samt en sydöst om Kville. Oavsett om fornborgarna ska tolkas som försvarsanläggningar eller boskapsfällor, bör detta visa på att det här landskapsavsnittet varit mer sparsamt använt. Den egentliga bebyggelsen har sannolikt legat något längre inåt land från Flig 501 sett. Det kanske är först under romersk järnålder som kustlandskapet har befolkats mer permanent.

Kring Herrestad 210 utgörs jordarterna till övervägande del av glacial lera, med partier av sand i anslutning till de äldre bebyggelselägena. Detta har inneburit helt andra förutsättningar än kring Flig 501 vad avser möjligheter för tidig odling. Kring Herrestad 210 finns också påtagligt färre rösen. Kring Flig 501 är rösen i huvudsak knutna till skärgårdslandskapet; andelen havslandskap kring Herrestad 210 är väldigt litet. Detta skulle kunna indikera att landskapsutsnittet kring Herrestad 210 inte var särskilt utnyttjat under bronsålder, alternativt att det landskap som var lämpligt för uppförandet av rösen helt enkelt ligger utanför kartutsnittet.

Topografin har inte förändrats särskilt mycket sedan 300 f.Kr – landhöjningen har endast resulterat i några smärre partier fastmark mot Havstensfjorden till. Förutom kring Herrestad, Grytingen, Torsberg och Holma saknas gravar och bebyggelse i en stor del av området: i nordost ligger Herrestadsfjället som inte tycks ha dragit till sig någon fastare bebyggelse under den aktuella perioden.

Området kring Säm 4855 – porten in till norra delen av Tanumslätten – skiljer sig stort mot såväl Flig 501 som Herrestad 210. Möjligheterna till tidigt jordbruk har sannolikt varit ypperliga på moränåsen, och även inom övriga partier har förutsättningarna varit goda – området kring Knäm i norr sticker också ut. Topografin har ytligt sett stora likheter med Flig 501, men jordartsfördelningen är helt annorlunda. Inom området finns tre fornborgar, men det kan noteras att det kring Tanums världsarvsområde finns totalt sju fornborgar; dessa bör rimligen peka på möjligheterna till ansamlande av rikedom i området, vara sig det rör sig om boskap eller annat. Med största sannolikhet har vi kring Tanum en obruten bebyggelse från i varje fall bronsålder fram till nutid. Återanvändningen av Säm 4855 understryker troligtvis denna kontinuitet.

GIS – en väg till större förståelse kring landskapsutnyttjandet?

Till slut den första frågan: Går det att med hjälp av GIS-analyser förstå varför stensättningarna ligger där de ligger? Den genomförda GIS-analysen har kanske inte bidragit till någon bättre förståelse för lämningstypen stensättning som sådan, men analysen av det vidare landskapsutsnittet har bidragit till en bättre förståelse för själva landskapsutnyttjandet.

De kopplingar som gjorts här mellan stensättningarna å ena sidan och landskapsutnyttjandet å den andra kan vara relevanta, och i så fall kan vi se hur stensättningarna och användningen av dem kanske kan relateras till ianspråktagandet och användandet av landskapet i stort. Sannolikt visar detta också på betydelsen av minnen, både att tradera äldre kunskaper och att skapa nya platser att knyta nya berättelser till. Man kan se det som att människorna adderade sin släkt, sina förfäder, till landskapet på ett mycket konkret sätt. Det viktiga var inte att visa upp det för andra med visuellt tydliga gravar, utan att själv ha vetskapen om var de fanns.

Vad gäller stensättningarna i sig, tror jag att det är nödvändigt att i större utsträckning än tidigare betrakta dem som mer, eller annat, än gravar. Jag tror också att landskapsstudier är en givande väg framåt. För att fördjupa analysen bör samtliga relevanta dateringar inom analysområdet tas med, liksom fler lämningskategorier. Med en detaljerad analys bör man bättre kunna relatera olika skeenden till varandra, vilket bör leda fram till bättre tolkningar kring användningen av landskapet.

Summary

Stone settings come in a variety of forms, and in different types of terrain. This article aims to shed light on flat stone settings, placed in mountainous terrain. The material consists of three locations in Bohuslän: Säm 4855, Herrestad 210 and Flig 501. Issues concern landscape utilization, visibility and monumentality, use over time, and generalizability. The article consists of a GIS-based landscape analysis and a discussion part based on literature studies and the GIS analysis, resulting in a sketch of the landscape utilization.

Säm 4855 consists of three or four stone settings. Dates span from the early Bronze Age to the Roman Iron Age. The landscape has undergone dramatic changes during this period. A broken archipelago, with mobile settlements and extensive use of resources during the Bronze Age, transformed into a landscape with low-lying areas during the period between early and late Iron Age; these areas were used in the increasingly important grazing economy. The first construction phase can probably be seen in connection with the other cairns and stone settings that line the surrounding mountains. It is conceivable that these have been established in the resource area as a whole. During the late Bronze Age and pre-Roman Iron Age, the settlements became permanent and expanded. At the transition of Roman Iron Age/Migration period, there is some regression in the general expansion. Possibly, the deposits at Säm 4855 from this time can be linked to these phases of change.

Herrestad 210 consists of one stone setting, apparently used only once, during the pre-Roman Iron Age. Perhaps the peripheral location may have something to do with the fact that this period saw more stable settlements with firmer division of the boundaries – perhaps a more manifest claim was needed.

Flig 501 consists of eight stone settings. None of these have been possible to date. It is conceivable that Flig 501 was built during the Bronze Age. The large number of cairns, together with the post-glacial clay, can be interpreted as the area having been an important – but extensive – resource area during the Bronze Age. People have used it for hunting, fishing and probably for grazing, but only to a lesser extent for cultivation. The core areas of the settlement complexes have probably been located further east. It is also conceivable that Flig 501 was built during the early Iron Age. In that case, the construction could be linked to the new opportunities posed by the receding sea level. The stone settings could be connected to the claiming of these areas.

Why is a stone setting constructed in such a way that it is hardly visible? In view of the perspective described in the article on the importance of topographical elements, an interpretation can be proposed to the effect that the mountain itself is an important place. Instead – or also – one could argue that the stone settings in these locations never were intended to be visible.

Could it be possible that the knowledge of a place has been passed down over a

period of 2000 years? That is absolutely possible. There is ethnographic evidence of much more lasting oral traditions. The area around Tanum has most likely been used continuously from the earliest times until today. Continuity of use during the Bronze Age and the Iron Age is possible.

Each landscape is unique, and leads to unique solutions. The placement of the stone setting has probably depended on a number of factors and perceived needs of various kinds.

The analysis of the wider landscape has contributed to a better understanding of the landscape use. The connections made here between stone settings and the use of the landscape may be relevant, and if so, we can see how the stone settings and their use may be related to the use of the landscape as a whole. This also shows the importance of memories.

It is necessary to regard the stone settings as more than graves. Landscape studies should be a rewarding way forward. With a more detailed analysis, it should be possible to better relate different events to each other, which should lead to better interpretations of the use of the landscape.

Referenser

- Algotsson, Å & Swedberg, S. 1997. Bronsålderns bostättningsmönster. Specialundersökning av världsarvsområdet Tanum. Delrapport 1. Bohusläns museum (rapport).
- Ashmore, W & Knapp, B (eds.) 1999. Archaeologies of landscape: Contemporary perspectives.
- Berntsson, A. 2006. The Isolation of Lake Raftötångstjärnen and its Implications for the Dating of Rock Art in Tanum, Bohuslän, Sweden (examensarbete).
- Brink, S. 1998. Tanumsbygdens bosättningshistoria med särskild utgångspunkt från bebyggelseminnen (rapport). Ej publicerad, manus hos Bohusläns museum.
- Brink, S. 2013. Myth and ritual in pre-Christian Scandinavian landscape. I Nordeide, S. W. & Brink, S. (eds.) Sacred sites and holy places, exploring the sacralisation of landscape through time and space.
- Fabech, C & Näsman, U. 2013. Ritual landscapes and sacral places in the first millennium AD in South Scandinavia. I Nordeide, S. W. & Brink, S. (eds.) Sacred sites and holy places, exploring the sacralisation of landscape through time and space.
- Framme, G. 1985. Ödegårdar i Vätte härad.
- Gerdin, A-L & Munkenberg, B-A. 2005. Från mesolitisk tid till järnålder – Tanum, inte bara hällristningar. Bohuslän, Tanum socken, RAÄ 1209, 1229, 539, 544, 649, 1131, 548, 549 och 1226. Riksantikvarieämbetet UV Väst (uppdragsrapport).
- Hernek, R. 2019. Gravklot och bebyggelse från äldre järnålder och vikingatid–tidig medeltid. Arkeologisk undersökning, RAÄ 176 och 414/441 Herrestads socken, Uddevalla kommun. Bohusläns museum (uppdragsrapport).
- Holmberg, A. E. 1867. Bohusläns historia och beskrifning D. 2 Norrviken, Sunnerviken och Orust.
- Häringe Frisberg, K. 2005. Where are the dead? Empty graves from early iron age Uppland. I Artelius & Svanberg (eds.) Dealing with the dead. Archaeological perspectives on prehistoric Scandinavian burial ritual.
- Jacobsson, O. 2023-01-25. Muntlig information angående Röde bok och andra skriftliga källor.
- Janzén, A. 1945. Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 16 Ortnamnen i Kville härad. [Elektronisk resurs] <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1091447/FULLTEXT02.pdf>
- Karlenby, L. 2011. Stenbärarna, kult och rituell praktik i skandinavisk bronsålder. Diss. Uppsala, Uppsala universitet, 2011.
- Kelly, L. 2015. Knowledge and power in prehistoric societies, orality, memory and the transition of culture.
- KMR. Fornsök. [Elektronisk resurs] <https://app.raa.se/open/fornsok/lamning/aodoac4b-31do-4736-aofi-325508d8d529>
- Knapp, B & Ashmore, W. 1999. Archaeological landscapes: Constructed, conceptualized, ideational. I Ashmore, W & Knapp, B (eds.) Archaeologies of landscape, contemporary perspectives.
- Lindholm, K. 1997. Kulturlandskapet, förutsättningar och förändring under 2500 år. Specialundersökning av världsarvsområdet Tanum. Delrapport 2. Bohusläns museum (rapport).

- Lindman, G. 1997. Markutnyttjande och odling under forntiden i Herrestad. I Lindman, G & Ortman, O (red.) Hus och odlingsspår från forntiden i Herrestad. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo–Torp del 1. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum (uppdragsrapport).
- Lindqvist, M & Toreld, C. 2010. Det mångfacetterade sakrala landskapet, om undersökta begravningsplatser i Foss socken. I Petersson, H & Toreld, C (red.) Utblickar från Munkedal, 10 000 år av bohuslänsk förhistoria.
- Lönn, M. 2015. Sten och eld, kulthandlingar på berget i Stora Holm, In Situ Archaeologica vol. 11.
- Lönn, M. 2020. Järnålderns bebyggelsearkeologi i backspegeln, In Situ Archaeologica vol. 14.
- Mathews, D L. 2014. Funerary ritual, ancestral presence, and the Rocky Point ways of death. Diss. University of Victoria, 2014.
- Miller, U & Robertsson, A-M. 1988. Late Weichselian and Holocene environmental changes in Bohuslän, southwestern Sweden, *Geographica Polonica* 55.
- Munkenberg, B-A. 2004. Monumentet i Svarteborg. I Claesson & Munkenberg (red.) Gravar och ritualer. Bohusläns museum (uppdragsrapport).
- Munkenberg, B-A. 2017. Elden i centrum – exempel från Herrestad Torp. Arkeologisk undersökning. Västra Götalands län, Bohuslän, Uddevalla kommun, Herrestads socken, Hedkärr 1:5, Grytingen 1:3 och 1:16, Herrestad 418, 417 och del av Herrestad 416. Arkeologerna (uppdragsrapport).
- Munn, N D. 2003 (2004). Excluded spaces: The figure of the Australian aboriginal landscape. I Low, S M & Lawrence-Zúñiga, D (eds.) *The anthropology of space and place, locating culture*.
- Nyqvist, R. 2001. Landskapet som ram - hus och grav som manifest. Diss. Göteborg, Göteborgs universitet 2001.
- Ortman, O. 1997. Boplatsen vid Herrestadgravfältet. I Lindman, G & Ortman, O. (red.) Hus och odlingsspår från forntiden i Herrestad. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo–Torp del 1. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum (uppdragsrapport).
- Palm, D. 1978. Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 12 Ortnamnen i Lane härad, 2 Bokenäs, Dragsmarks, Herrestads, Högås samt Skredsviks socknar. [Elektronisk resurs] <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1091463/FULLTEXT02.pdf>
- Påsse, T. 2001. An empirical model of glacio-isostatic movements and shore level displacement in Fennoscandia.
- Riksantikvarieämbetet. 2021. Lista med lämningstyper och antikvarisk praxis. [Elektronisk resurs] <https://www.raa.se/app/uploads/2021/02/L%C3%A4mningstypspan-5.0.pdf>
- Rødstrud, Christian Løchsen, 2020. Mann over bord – om mangelen på skjelettdeler, funnfattigdom og symbolbruk i røys- og haugkonstruksjoner. I Rødstrud, C. L. & Mjærum, A. (eds.) *Ingen vei utenom. Arkeologiske undersøkelser i forbindelse med etablering av ny rv. 3/25 i Løten og Elverum kommuner, Innlandet*. [Elektronisk resurs] <https://cdforskning.no/cdf/catalog/book/97>

- Röjder, C. 2013. Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län XIX. Ortnamnen i Tanums härad. 1 Bebyggelsenamn. [Elektronisk resurs] <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1091376/FULLTEXT02.pdf>
- Swedberg, S. 2020. Kville 608:1 och 734:1, Tanums kommun, Västra Götalands län, arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning av gravfält från järnålder samt boplatser från mellanneolitisk tid. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).
- Swedberg, S & Östlund, A. 2016. Landskap, odling och boplatser. Kontinuitet och diskontinuitet i Tanums världsarv. I Toreld, C. (red.) Arkeologi i Tanums världsarv. Åttatusen år i Tanum utifrån sex arkeologiska undersökningar för väg E6. Bohusläns museum (uppdragsrapport).
- Swedberg, S & Östlund, A. 2017. RAÄ Tanum 1885 i Tanum socken och kommun, Västra Götalands län, arkeologisk delundersökning av en handel- och hantverksplats från äldre järnålder. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).
- Swedberg, S, Vajking, E, Pajusi, A, Toreld, A & Wigert, L. 2022. Tanum L1959:4867, L2019:6367 och L2020:11493, Tanums kommun, Västra Götalands län, arkeologisk undersökning av boplatsområde, hällristningar och en flatmarksgrav från metalltid. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).
- Svedhage, K. 1997. Tanumslätten med omgivning. Specialundersökning av världsarvsområdet Tanum. Delrapport 3. Bohusläns museum (rapport).
- Taçon, P S C. 1999. Identifying ancient sacred landscapes in Australia, from physical to social. I Ashmore, W & Knapp, B (eds.) Archaeologies of landscape, contemporary perspectives.
- Toreld, A & Östlund, A, 2014. RAÄ Tanum 672:2 Tanums kommun, Västra Götalands län, förundersökning av höglignande stensättning, romersk järnålder. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).
- Vikstrand, P. 2013. Järnålderns bebyggelsenamn, om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalen.
- Wigert, L. 2021. Tanum L1959:4855, L2019:5359 och L2019:5360, Tanums kommun, Västra Götalands län, arkeologisk undersökning av tre stensättningar från brons- och järnålder. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).
- Wigert, L, Swedberg, S & Östlund, A, 2021. Tanum L1967:3063 och L2020:2561, Tanums kommun, Västra Götalands län, arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning och efterdokumentation av boplatsområde från stenålder och metalltid. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).
- Östlund, A. 2013. Tossene 314 och 1017, Sotenäs kommun, särskild undersökning. Rio kulturkooperativ (uppdragsrapport).
- Östlund, A. 2020. Herrestad 210:1, Uddevalla kommun, Västra Götalands län, arkeologisk undersökning av stensättning från järnålder. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).
- Östlund, A & Swedberg, S. 2023. Kville L1959:501 och L1969:7021, Tanums kommun, Västra Götalands län, arkeologisk undersökning av gravfält från metalltid samt arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning av boplatsområde från stenålder och järnålder. Kulturlandskapet (uppdragsrapport).

